ROLUL VARIABILEI GEOGRAFICE: „LACUL" DE LÎNGĂ PUȚ

DE

STELIAN DUMISTRĂCEL

0.1. Asocierea contrastivă a cuvintelor *lac* și *puț* în izolarea nucleu *din lac în puț*, cu realizările *a sări, a cădea, a da* ~ , utilizate pentru a indica situația „cînd dintr-o primejdie mai mică cădem într-alta mai mare" sau „pentru cei ce vrînd să scape d-o mică supărare, cad în mai mari necazuri" [1], presupune un sens regional al cuvîntului *lac* în cazul cînd această expresie idiomatică poate fi considerată o *copie a realității* (reprezentînd inițial constatarea unei situații concrete, evocarea unei întîmplări), care mai apoi a căpătat un sens figurat. Condiția necesară și suficientă pentru a-i atribui expresiei caracteristica de copie a realității este coincidența sau suprapunerea parțială a ariei în care *lac* înseamnă 'băltoacă' ('băltoaca de lîngă fîntînă') peste aria în care realitatea desemnată astăzi în limba literară prin termenul *fîntînă* se numește (ori s-a numit) în mod curent *puț*.

0.2. Fără a fi definit ca regional, sensul 'băltoacă' al lui *lac* este înregistrat în principalele dicționare ale limbii române, care nu fac distincții clare în ceea ce privește situația în diacronie și în spațiu, nici asupra utilizării cuvîntului *puț*. Rezolvarea problemei este posibilă pe baza datelor înregistrate în anchetele pentru *Atlasul lingvistic român II* (ancheta Emil Petrovici) și pentru *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni*, informații ce permit și (re) interpretarea unor aspecte din prezentarea acestor cuvinte în lucrările lexicografice mai vechi și mai noi, prin analiza raporturilor dintre termenii *lac — baltă* și *puț — fîntînă*.

0.3. Abordată prin prisma istoriei unor elemente ale vocabularului limbii române, această cercetare reprezintă o aplicație și o verificare a principiului *variabilei geografice* în interpretarea entopicelor înregistrate într-o anchetă lingvistică, dar și a terminologiei vechilor izvoare literare, principiu schițat în analiza semnificațiilor și a valorii de întrebuințare a termenilor *munte* și *măgură* în graiurile din sudul Moldovei[2].

I.1.1. Cuvîntul *lac*, moștenit din latină (*lacus*), prezent și în dialectele sudice, este utilizat astăzi, la nivelul limbii literare, cu sensul de „întindere mai

[1] Explicațiile îi aparțin lui Iordache Golescu ; cf. Zanne, *Proverbele românilor*, vol. I, București, 1895, p. 201.

[2] Stelian Dumistrăcel, *Termes pour les formes de relief : le rôle de la variable géographique*, în „Revue de linguistique romane", Lyon—Paris, tome 42, 1978, nos 167 — 168, p. 293 — 306.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei

Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

mare de apă stătătoare, închisă între maluri, uneori cu scurgere la mare sau la un rîu" (DEX[3]; cf. și MDE (1978): „Întindere naturală de apă, stagnantă, situată într-o depresiune, uneori cu scurgere asigurată printr-un emisar"; sînt lacuri *tectonice, vulcanice, glaciare, carstice* etc., sau *dulci, salmastre, sărate*), sens care se consolidează prin manualele din învățămîntul general și liceal (cf. *Dicționarul limbii române pentru elevi* [DREV], 1983: „apă stătătoare mai adîncă aflată într-o depresiune și avînd izvoare proprii"). Factorii întindere și adîncime sînt luați în considerație pentru definirea acestui cuvînt (prin raportare la *baltă* în primul rînd) în mod curent[4].

În definirea cuvîntului, principalele dicționare explicative și istorice (/etimologice) ale limbii române, ordonînd diferențele de utilizare a termenului pe care le atestă sursele bibliografice, consemnează sensuri de la 'apă stătătoare întinsă și adîncă' pînă la 'băltoacă' (lăsăm la o parte sensul 'groapă', atestat numai la Dosoftei și interpretat ca un calc după gr. λάκκος 'Grube', 'fosse'; cf. TDRG, *Dicționarul limbii române* al Academiei = DA). Pe baza traducerii cuvîntului-titlu, în DA, *lac*, ca termen desemnînd o apă stătătoare, înseamnă „lac, étang, mare, flaque d'eau", semnificații ordonate (conform tradiției lexicografice românești; cf., de exemplu, KLEIN, D., LB: lac = *lacus*), în sens invers celor selectate anterior de Tiktin, a cărui definiție („Ansammlung stehenden Wassers...") se fragmentează, după dimensiunea realității denumite, în trei paragrafe semantice: „a) (kleine:) Lache, Pfütze... b) (grössere:) Teich (üblicher *heleșteu, iaz, rîmnic*)... c) (grosse:) See" (TDRG; vezi și CDDE, în care *lac* este tradus în franceză prin „lac, mare", ultimul corespondent imprecis datorită polisemantismului).

Referirile de pînă acum la existența unor diferențe de sens ale cuvîntului *lac* în funcție de anumite zone ale țării sînt de ordin general (uneori nuanțele pot fi deduse din prezentarea sinonimiei relative). Astfel, pentru Tiktin, în Moldova, *lac*, cu sensurile [a] și [c], este sinonim cu *baltă* (pentru ultimul precizîndu-se că este vorba de uzul învechit și popular); de fapt, după cum vom arăta în continuare, afirmația, în ceea ce privește sensul [a], se verifică numai pentru sudul Moldovei, dar este valabilă mai ales pentru Muntenia și Oltenia. În DA se notează: „În unele regiuni cuvîntul *lac* nu mai e cunoscut, fiind înlocuit prin *iezer, tău* s[au] *ghiol*. În altele nu se mai face deosebirea între *lac* și baltă (...), bîlc, gîldău, japșe, smîrc, iaz sau (h) cleșteu (la origine: lac artificial pentru pești...)".

Trebuie să observăm, pe de altă parte, că în TDRG și DA consemnarea sensului 'băltoacă' pornește de la contexte ce cuprind entopicul *lac*, dar și accepțiunea figurată a cuvîntului din sintagme ca *lac de sînge, ~ de sudoare* (sinonim: *lăcărie*).

Aproape concomitent cu publicarea, în 1937, a fasciculei cuprinzînd porțiunea J — LACUSTRU din DA, Sextil Pușcariu vorbea de înlocuirea, în unele zone ale țării, a lui *lac* prin *iezer, tău* și *ghiol*, explicînd-o prin faptul că „*lac* — lipsit de familie în limbă — e la noi un cuvînt slab, care a fost

[3] Utilizăm sigle și abrevieri din *Dicționarul limbii române* (serie nouă) al Academiei R.S. România (DLR).

[4] Afirmația are la bază rezultatele unui test cu un număr de 15 persoane cu studii superioare, din mediul autorului (cercetători științifici, cadre didactice); referirile la rezultatele acestui test se fac, în cele ce urmează, cu trimiterea CURENT.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

învins de primul intrus" [5]. Această sceptică constatare, de factură gillieroniană, care reflectă în primul rînd situația din graiurile transilvănene (pentru explicație cf. și 1.5.), poate fi cel puțin nuanțată, observînd că, de fapt, în restul teritoriului dacoromân, și mai ales în graiurile din sudul țării, *lac* s-a păstrat cu alt sens, în corelație cu *baltă*, cuvînt autohton[6].

1.2. Element lexical preslav păstrat din iliră și tracă, cunoscut în diferite limbi din Peninsula Balcanică (dalmată, albaneză, neogreacă, sîrbocroată, bulgară[7]), *baltă* are o semnificație deosebită pentru zona bazinului inferior al Dunării[8], întrucît în această zonă, mai ales pe malul sting, există un număr considerabil de mari întinderi de apă stătătoare, a căror denumire populară, preluată în onomastica oficială, este aceea de *bălți*, cele mai importante fiind *Balta Rastu, ~ Potelu, ~ Suhaia, ~ Greaca*[9], fiecare cunoscută inițial în zona înconjurătoare ca *Balta* pur și simplu, nume dezvoltat ulterior, într-un cadru de referință mai larg, prin descrierea unor trăsături, de la nume de persoană etc.

De altfel, principalele dicționare ale limbii române explică termenul *baltă* pornind de la această realitate geografică, ce caracterizează sudul țării[10]. Pentru Hasdeu, care considera că „semnificațiunile cuvîntului sînt destul de bine arătate de Laurian și Massim", *baltă* înseamnă, ca și la aceștia (prezentăm explicațiile rezumativ) : 1. masă de apă formată prin revărsarea unei ape curgătoa re ; 2. lac („*Balta albă* e un lac sărat") ; 3. lunca unei ape curgătoare, pășune ce se află în această zonă („*balta* a înflorit de minune" — citat preluat, ca și cel precedent, din LM) și 4. masă de apă formată din ploaie (HEM, s.v.). Față de acest punct de vedere, DA aduce, pe lîngă un bogat material ilustrativ, numai completări, dar orientează interpretarea termenului, în accepțiunea sa de bază, în conformitate cu situația din graiurile

---

[5] *Limba română*, I, București, 1940, p. 119 ; v. și Valentin Țurlan, *Termeni pentru noțiunea „baltă" în zona Dunării*, în „Buletinul Universității din Galați", VI, 1983, fasc. 1 (Științe sociale și umaniste, Limbă și literatură), p. 78. La familia cuvîntului, față de DA, unde apar totuși șase derivate, se mai pot adăuga *lăcău* (ALR II, s.n., h. 830 / 836 ; cf. *NALR. Oltenia*, II, h. 332/937, UDRESCU, GL, *NALR. Oltenia, Glosar*), *lăcărău* (UDRESCU, GL.), *lăcășteu (NALR. Oltenia*, h. 332/939 și *Glosar*) ; cf. și *lăcoviște*, înregistrat și de UDRESCU, GL., cu sensul 'loc smîrcos, smîrcuri ; băltină', și *Lăcușasca*, numele unei plase în fostul județ Vîlcea (Iosif Genilie, *Geografia istorică, astronomică, naturală și civilă*, București, 1835, p. 195). Probabil de la *lac* 'băltoacă' derivă *lăcan*, cu sensul aproximativ 'scobitură (cimentuită) în curtea casei, în care se pune apă pentru păsări' ; cf. *Texte dialectale. Muntenia* (= *TD. Munt.*) I, sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bodgan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1971, p. 468. Pentru *lac* față de *ghiol*, cf. 2.2.4.

[6] Pentru o sinteză privind discuțiile asupra etimologiei cuvîntului, vezi DA, s.v., și Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, p. 35 — 37.

[7] Grigore Brâncuș, *loc. cit.*

[8] „Mlaștinile Dunării ungurești și ale Tisei nu sînt nimic față de labirintul brațelor fluviatile, insulelor, mlaștinilor, lacurilor și canalelor care acoperă valea largă de 12 la 18 km, între înălțimile Dobrogei și faleza de loess a Bărăganului", scria, în 1902, Emm. de Martonne (ap. P. Gâștescu, *Lacurile din România*, București, 1971, p. 28).

[9] Aceste nume apăreau pe hărțile fizice și administrative de uz didactic publicate în deceniul al șaselea al secolului nostru.

[10] Definiții ce concordă cu înregistrările și caracterizările unor geografi ca G. Murgoci, G. Vâlsan, C. Brătescu (P. Gâștescu, *loc. cit.*).

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

din jumătatea de nord a țării (și sub influența unui manual elementar de geografie[11], citat), în funcție de *lac* : „Numai rareori se confundă în limbă cu l a c (sau i e z e r, i a z ă r, t ă u), care e mai mare și mai adînc : ≪O scobitură a pămîntului plină cu apă se cheamă *baltă*, cînd e mică ; cînd e mare se cheamă l a c ≫ MEHEDINȚI, P.3" (s.v), în contrast cu HEM, unde se pune semnul egalității între *baltă*, cu sensul folosit în sudul țării, și *lac* 'apă stătătoare întinsă și adîncă', precizîndu-se că „Adevărata *baltă* nu e mică, nu este o p i ș t e l n i ț ă, o m l a ș t i n ă, un b a h l u i, ci e mare ca și un l a c, de care se deosebește mai mult numai prin aspectul său păduros", text ce întărește explicația evoluției pe teren românesc a lat. *paludem*, prezentată anterior. Sistematizarea semnificațiilor cuvîntului în TDRG are în vedere (ca și pentru *lac*) d i m e n s i u n e a (în sens opus) : „Ansammlung stehenden Wassers : a) ... solche grossen Umfangs (= lac) : *See* [sens considerat ca învechit și popular, pentru Moldova] ; b) solche mittleren Umfangs : *Teich, Sumpf* [sub acest sens se invocă numele general de *bălți* din lunca Dunării sau a Prutului] ; c) solche geringen Umfangs : *Lache, Pfütze*". Se poate observa că autorul nu pune în legătură *bălțile* citate după traducerea în românește, din 1851, a operei lui Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, printre care și *Brateșul* (care s-ar afla în aceeași situație cu Balta Albă), ce apar sub [a], cu cele din lunca Dunării, aspect care prezintă o importanță deosebită pentru delimitarea sensului 'băltoacă' al lui *lac*[12].

În linii generale, se poate observa așadar că, spre deosebire de *lac*, pentru care punctul de plecare este preponderent etimologic, în definirea cuvîntului *baltă* se pornește de la un sens special, cel curent în graiurile din sudul țării : Oltenia, Muntenia și sudul Moldovei. În aceeași situație trebuie considerat și sensul 'luncă, zonă de bălți, mlaștini și grinduri', pătruns în denominația oficială (geografică) ; acest sens se referă la zona de luncă a Dunării începînd de la Calafat, dar mai ales la aceea cuprinsă între brațele fluviului dintre Călărași și Brăila, unde se află *Balta Ialomiței* și *Balta Brăilei*[13], denumiri care ilustrează semnificația citată a termenului *baltă*, cunoscută și ea într-o arie mai largă. Astfel, pentru o epocă mai veche, b a l t a, cu acest sens, a reprezentat unul dintre elementele ce delimitau teritoriul Țării Românești, *de la baltă pînă la munte* însemnînd „de la Dunăre pînă la Carpați" (DA), expresie care a putut fi creată de către ciobanii transhumanți (ipoteză formulată în *op. cit.*), accepțiunea respectivă fiind cunoscută atît dincoace

[11] Punctul de vedere, normativ, al geografilor este exprimat de P. Gâștescu, *op. cit.* : „În ceea ce privește termenul de baltă, este bine să se folosească, în accepțiunea largă dată de poporul nostru, pentru zonele din lunca rîurilor care sînt inundabile și presărate cu numeroase lacuri ; de asemenea pentru lacurile de luncă, ca tip genetic aparte..." (p. 30 ; autorul reia aceste idei dintr-un articol publicat în 1965, *Asupra termenilor de „lac" și „baltă"*). Observăm că pe hărțile recente Rastu, Potelu, Suhaia, Greaca sînt numite însă *lacuri*.

[12] Punînd pe primul loc, în explicarea cuvîntului *baltă*, semnificația de 'apă stătătoare mai puțin întinsă și adîncă, băltoacă', o serie de dicționare (SCRIBAN, D., DEX, DREV) reflectă uzul curent literar (înregistrat și la vorbitorii testați de noi *ad-hoc*), care ignoră sensul tehnic al geografilor, preluat din graiurile din sudul țării.

[13] Cf. și O. Vințeler, P. Chirilov, *Microtoponimia Bălții Brăilei*, în CL, XVI, 1971, nr. 2, p. 298.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

de Carpați[14], cît și de către ciobanii săceleni și sibieni[15]. Pentru aceeași mare arie geografică, poate fi invocat și termenul *bălțăreț,ul*, numele vîntului ce bate dinspre sud, de la bălțile Dunării, în opoziție cu *munteanul* ; cf. și *bălțag*, *bălțăgan*, cu același sens (DA). În ceea ce privește vorbirea din Moldova, sensul 'zonă de bălți și mlaștini din lunca unei ape curgătoare' apare la Neculce : descriind o invazie tătărească în Ucraina, se narează că la întoarcere, tătarii fiind pedeștri întrucît le erau caii obosiți, „ieșea rușii de prin *bălți* și de prin *păduri* de-i ucidea" (ap. HEM).

1.3. Primele atestări în scris ale acestor entopice, în documente slavonești, datează de la 1468 pentru *lac*, referindu-se la o localitate din județul Iași, respectiv de la 1505 pentru *baltă*, cu referire la o localitate din județul Vîlcea („și iarăși au cumpărat de la Paul *balta* toată")[16]. În nume de locuri, *lac* apare, în documentele slavone de pînă la 1521, în acte hotarnice din Țara Românească : vezi, de exemplu, *Lacul Laptelui* (1517, Drajna, jud. Prahova), *Lacul cu Răchițile* și *Lacul lui Cosain* (1517, lîngă Țintea, jud. Prahova)[17]. Contextele în care apar aceste nume (în corelație cu alte denumiri de importanță locală : *Pîraie*, *Măgura Viteilor*, în primul caz, *Dîmbul*, *Gorganul Vulpii*, în cel de al doilea), dovedesc că substantivul numea aceeași realitate ca și în Moldova (1468), unde apare ca reper („de aici drept la lac") alături de „moara lui Cosiță", „lozia din matca Bahluiului Mare" etc. *Baltă* și *lac* apar apoi, paralel, din primele texte religioase românești (*lac*, la Coresi, 1581, *baltă* în *Psaltirea Scheiană*), denumind aceleași realități[18], sau realități apropiate (cf. DA, unde se remarcă folosirea improprie, în traducere, a lui *baltă*). Se poate afirma, așadar, că în româna (literară) veche cele două cuvinte erau sinonime și numai o cercetare amănunțită a documentelor din secolele următoare ar putea arăta momentul din care *baltă* și *lac* încep să reflecte uzurile regionale, pe măsura diversificării textelor scrise.

---

[14] Cf. HEM, s.v., pentru zona Brăilei : „... se tindea brăilenii pînă la orașul Flocii pe baltă în sus... și pusese subași prin sate și scaun pe baltă, de lua vamă din toate cele ce ieșea din bălți" (începutul secolului al XVIII-lea). Pentru *județul de Baltă*, cf. Valentin Țurlan, *op. cit.*, p. 88; la 1835 în județul Brăila existau două plase cu acest nume : „plasa Bălților sau Vizirii" și „plasa Bălții sau Scorțarii Vechi" (Iosif Genilie, *Geografie...*, p. 214). Pentru epoca contemporană, în graiurile din Teleorman sensul este înregistrat de Marin Preda, *Întîlnirea din Pămînturi*, București, 1948, p. 76. Un text din *Graiul nostru*... atestă sensul pentru nordul Munteniei (cf. O. Densusianu, *Păstorilul la popoarele romanice*, în *Opere*, I, București, 1968, p. 188).

[15] Cf. DA, unde este dat un citat al autorilor, pentru zona Brașov ; pentru Poiana Sibiului, cf. O. Densusianu, *op. cit.*, p. 189 : „[ciobanii] coboară la țară de pe munte. Și merge pe drum pînă ajunge la moșie, acolo un[de] să-nvoesc de ernează pînă primăvara... Ne ducem cîte zece zile, ne ducem pînă la baltă...".

[16] Cf. G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, București, 1974, p. 114, 74 ; pentru localizare, cf. DRH, A, II, p. 538, respectiv DRH, B, II, p. 544.

[17] Ap. Mihăilă, *op. cit.*, p. 114 ; localizarea după DRH, B, II, p. 542, 538. Numele *Lacul Puturos* este citat de Mihăilă, *ibidem*, pentru 1493, din Moldova, după un document pe care C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, autorii vol. III din DRH, A, apărut în 1980, îl consideră un fals din secolul al XVII-lea, printre argumente invocîndu-se și prezența unor „românisme" (*op. cit.*, p. 536). Cea mai veche atestare într-un toponim din Țara Românească apare pentru 1496 ; cf. *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374 — 1600* (DERS), București, 1981, s.v. *lac*.

[18] Pentru alte atestări ale acestor cuvinte ca entopice și în onomastică, reflectînd aceeași situație ca și documentele de pînă la 1521, vezi și Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

1.4. Această diferențiere poate fi însă remarcată în scrierile cu conținut științific, traduceri sau manuale de geografie din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Într-o traducere din italiană din jurul anului 1790, atribuită de N. Iorga lui Amfilohie Hotiniul[19], *lac* nu poate să surprindă (Cap. 3 : Pentru idorgrafie... pentru rîuri, lacuri, băi, pentru apropiere celor deosebite a lor ape)[20]. Termenul apare apoi în textele de specialitate din Transilvania (v. *Gheografia sau scrierea pămîntului*, Buda, vol. I, 1814, p. X [nenumerotată]), unde *lac* poate fi glosat prin *tău*, dar diferența față de *baltă* este subliniată, ca la Ioan Rus, *Icoana pămîntului sau carte de gheografie* (I—III, Blaj, 1842) : „Apa mai mare, încungiurată de uscat și necurgătoare, se zice lac sau tău, sau, de e mai mică, baltă" (I, p. 46—47), pentru autor fiind *lacuri* apele stătătoare ce se află lîngă Dunăre, din Muntenia (II, p. 291) sau cele din Moldova (*Brateșul* sau *lacul Dorohoiului* ; II, p. 307), după cum *lacuri* sînt numite și „marea Caspie cel mai mare lac pe pămînt", Aralul, Baicalul, Ciadul, *Lacul de sus* din America și cele din Oceania : „lacuri încă se află mai multe, dară mărunte" (III, p. 14, 15, 159, 230, 329).

Transilvănenii păstrează termenul științific *lac* chiar atunci cînd scriu în Moldova sau în Muntenia, mai puțin dispuși, se pare, să cedeze influenței limbii vorbite, așa cum se poate constata la Vasile Fabian, în *Geografia elementară...*, Iași, 1840 (p. 37 ; vezi și textele reprezentînd „partea astronomică și fizică" aparținînd aceluiași autor din manualele tipărite la Iași de Dimitrie Gusti în anii 1843, 1846), sau la A. Treboniu Laurian, în *Geografia țărilor române pentru școalele primare* (București, 1863) : „România are foarte multe lacuri spre Dunăre, și patru în partea de către răsărit în regiunea Buzăului, dintre care merită însemnare Balta Albă" (p. 7) ; „Lacuri mai însemnate în Moldavia sunt două, lacul Brateșului, la gura Prutului, și lacul Dorohoiului prin care trece Jijia" (p. 18 ; textele apar identic în ediția din 1866; cf. și manualele de geografie ale lui Laurian tipărite la Iași în 1854 și 1855).

Mai puțin netă este deosebirea dintre *lac* și *baltă* pentru moldoveni, care sînt influențați de denominația populară locală, fapt ce se poate observa încă de la Dimitrie Cantemir, chiar dacă pentru acesta *lac* aparține și terminologiei savante, latinești. În *Descriptio...* apele stătătoare ale Moldovei sînt numite cu termenul general de *lacuri* : *lacus Bratesz*, ~ *Orcheiensis*, ~ *Dorocheiensis*, ~ *Colaczin* și *lacus Ovidii*, transpus în românește prin *lacul Ovidului*[21], dar care în *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*[22] apare sub numele de *balta lui Ovidie* (p. 155) sau „lacul ce-i zicem acmu noi Vidovul" (p. 323). În *Hronic* întîlnim paralel *baltă* și *mare* pentru Azov : „... *balta Meotis* (aceasta-i marea Azacului)" (p. 60 ; cf. denumirea latinească *Palus Maeotis*) ; „Meotis (aceasta-i balta Azacului)" (p. 66 ; cf. 261), „mare Baltă" fiind și Hiva, de la răsărit de Caspica (p. 439). În sfîrșit, *baltă* înseamnă

[19] Vezi N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 19. Pentru paragraful ce urmează am luat în considerație cîteva din textele analizate în capitolul consacrat formării terminologiei geografice, din această lucrare.

[20] *Gramatica fizicii...*, Biblioteca Academiei R.S. România, ms. 1627, p. 221^v ; cf. 223^v.

[21] Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae—Descrierea Moldovei*, Editura Academiei R.S. România, București, 1973, p. 68.

[22] Ediția Gr. C. Tocilescu, București, 1901.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

și 'zonă de baltă' : „... lăcuitorii bălții Meotis fiind asupriți de foame..." (p. 76)[23].

Apreciat pentru aportul la formarea terminologiei geografice românești moderne[24], Dimitrie Gusti, în manualele de geografie publicate la Iași între 1843—1867, utilizează termenul *lac* ca și transilvănenii[25] (*Geografie veche...*, 1843, p. 21 ; *Geografie pentru scoalele primari din Moldova*, 1854, p. 8, 17, 34, 49, 61, 78 : în Moldova sînt două lacuri : *lacul Dorohoiului* și *lacul Brateșului*). Mai mult, unele formulări probează un criteriu de clasificare : „În Transilvania nu sînt lacuri, ce numai bălți, care se află mai cu seamă pe lîngă cursul de mijloc al Mureșului", scrie el în *Geografie pentru clasa a III-a din scoalele primare...*, 1859 (p. 139) ; fraza apare la A.T. Laurian, *Manual de geografie...*, Iași, 1854, p. 84. Dar, în enumerarea apelor stătătoare din Țara Românească, *lac* și *baltă* sînt folosite alternativ, deși se referă la realități asemănătoare ori comparabile, sau între ele se pune semnul egalității : Dunărea „formează multe lacuri, bălți și gîrle" (p. 12) ; în județul Dolj se află „lacul Cetate, Morenii, Maglavit", dar „Braniștea este una din cele mai mari bălți ale României", în județul Romanați se află „balta sau lacul Bistrița", *balta Suhogea* (Zimnicea) este „lac mare în prefectura Teleormanului" (p. 13). Această situație pare să reflecte oscilația autorului între terminologia științifică și denumirile uzuale din zona de luncă a Dunării și din zona de cîmpie (*bălți* sînt și Greaca, *Motiștea*, Călărași, Balta Albă, *Sneagovul* etc., p. 15), căci Siriu, „în muntele cu același nume" (p. 14) este *lac*. Aceeași alternanță a termenilor găsim la Dimitrie Gusti, în *Geografia... pentru clasele primare* din 1867 : sub titlul general de *lacuri* sînt enumerate Padina, Greaca, Balta Albă, Brateșul, *lacul sau iezerul Dorohoiului, iazul Dracșani, lacul Brateș* (p. 12), *Balta albă, balta Amară, Balta Smeu, lacu Călărași, lacu Gălățui* (p. 14) etc.

Amprenta vorbirii și a denominației locale este însă deosebit de puternică în manualele de geografie tipărite la București de Iosif Genilie. În *Geografie istorică, astronomică, naturală și civilă*, deși probabil o prelucrare din franceză[26], se pune semnul egalității între *lac* și *baltă* chiar într-o definiție generală : „Lacul sau balta este o apă dulce stătătoare, încungiurată de pămînt de toate laturile, din care cele mai mari sînt *Caspia* și Aralul ; acestea însă pentru că sînt sărate și mult întinse se numesc și mări" (p. 117—118). Marile întinderi de apă stătătoare ale Europei sînt lacuri (cf. Ladoga, Onega, Peipus, Maggiore etc. ; p. 156), dar județele *cîmpene* ale Țării Românești „au mulțime de bălți pescoase spre marginea Dunării" (p. 204 ; cf. și p. 184), județul Ilfov „are trei mari bălți : Herăstrăul, Snagovul, Cociogul" (p. 212; pentru *baltă* 'zonă de luncă' cf. 1.1.).

Dacă este originar din Săliștea Sibiului[27], Iosif Genilie și-a însușit foarte bine trăsături caracteristice graiurilor sudice (muntenești), prezente

[23] Cf. și *lacul, balta Medra*, în *Istoria ieroglifică*, Editura pentru Literatură, București, 1965, vol. I, p. 184, 186, vol. II, p. 257.

[24] Cf. N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 25, 27.

[25] În cele ce urmează ne referim numai la cărțile în care nu au fost reluate părți sau capitole aparținîndu-i lui Vasile Fabian.

[26] N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 26.

[27] Viața și activitatea profesorului de la Colegiul „Sf. Sava" înainte de 1831 nu este cunoscută ; singura informație pentru această epocă ce semnalează un fapt de interes, nediscutat, provine de la George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, II, Sibiu, 1890 : „Sub gu-

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

în *Geografia* tipărită în 1835[28], astfel încît putem considera că atunci cînd în *Prinţipuri de geografie* (1841) stabileşte raporturile dintre *baltă* şi *lac* se referă la uzul curent din subdialectul muntenesc. Întrucît această carte este un compendiu de geografie, se pare că autorul nu mai ţine seama de terminologia unui model, astfel că „*balta* este o întindere de apă încongiurată de pămînt din toate părţile. Băltile cele mai mari sînt : Ladoga şi Onega în Rusia" (p. 5). E drept că pentru el *rîuri* sînt Dunărea, Oltul, Argeşul, Ialomiţa şi Siretul (p. 15), iar Jiul, Vedea, Dîmboviţa, Prahova şi Buzăul sînt *gîrle*, dar dacă în situaţia clasificării apelor curgătoare putem admite că îi l i p s e a termenul *fluviu* (pentru Dunăre), nu tot aşa stau lucrurile în ceea ce-l priveşte pe *lac*. Echivalent al lui *baltă* în 1835, în 1841 *lac* înseamnă altceva : „Balta este o apă nesărată încongiurată de pămînt din toate părţile ; *balta mică se numeşte lac sau mocirlă* (subl. n.), dacă este amestecată cu buruieni, erburi, noroi..." (p. 59 ; evident, „cele mai mari bălţi sînt balta Superioară sau de sus, din America de miazănoapte, 400 miluri lungă, 60 lată, Ontaria, Mihigan şi altele", p. 59)[29].

1.5. În ansamblu, se poate aprecia că în manualele de geografie din secolul al XIX-lea şi în alte lucrări, la autorii moldoveni şi munteni[30] (chiar de adopţiune), termenul geografic *lac* cedează locul lui *baltă* ; mai mult, la Iosif Genilie *lac* înseamnă o întindere mai mică de apă stătătoare, în conformitate cu uzul din graiurile populare din Muntenia, atestat şi într-un dicţionar apărut la Bucureşti, în 1870 : „*lac* se zice adese şi în loc de smîrc sau băltoagă" (COSTINESCU).

2.1. O imagine globală asupra diferenţelor regionale de astăzi în ceea ce priveşte folosirea celor doi termeni, diferenţe schiţate pînă acum pe baza dicţionarelor, a unor texte de specialitate din secolul al XIX-lea şi a toponimiei majore (actuale) o oferă răspunsurile (înregistrate între anii 1929—1938) de pe trei hărţi din ALR II, s.n. (ancheta Emil Petrovici)[31].

a) La întrebarea „Cum îi ziceţi la apa aceea stătătoare, mai puţin adîncă ?" (de remarcat că nu s-a insistat asupra î n t i n d e r i i, dar anterior informatorii răspunseseră la o altă întrebare, referitoare la „bălţi [de ploaie]") s-a răspuns *lac* în special în cea mai mare parte a zonei Carpaţilor Meridionali (h. 831, „BALTĂ", pct. 27, 29 din Banat, 130 din sudul Transilvaniei, 784, 762 din nordul Munteniei, 812 din partea de nord a Olteniei ; celelalte trei

---

vernul provizoriu al comisarului... Kiseleff încă au fost toleraţi [în Muntenia] unii ardeleni ca profesori, *însă cu numele schimbat* (subl. n.), bunăoară ca Genilie de la Sălişte, ca alt Florian la şcoala elementară şi alţi cîţiva" (p. 564). Cf. şi Leon Volovici, în *Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900* ; la bibliografie se poate adăuga articolul lui N. Isar, *Ideile social-politice ale lui Iosif Genilie, profesor la Colegiul naţional „Sf. Sava" (1831—1852)*, în „Studii. Revistă de istorie", XXVI, 1973, nr. 6, p. 1251—1262.

[28] Vezi, de exemplu, *fuseră* (p. 179), *p' aici* (p. 181) *pîntre*, *pă* (p. 184), *palocurea* (p. 221), Podul Tîrgului *d'afară* (p. 218), *picere* (p. 184), *tătulor* (p. 185), *erghelii* (p. 187), *Mehedinţul* (p. 191, 205, dar *Mehadia*, ib.), *Urezul* (p. 194), *Praoviţa* (dar *Prahova*, p. 200).

[29] Cîteva fapte dialectale sudice din *Prinţipuri* : tot *da'una* (p. 111), *şchele*, *ştejari* (p. 16), *Jiiul*, Tîrgu *Jiiului* (p. 16, 21), *Meedinţii* (p. 18), *Gorjiul* (p. 21) ; apar şi variantele *Gorj*, *Jiul*, *Mehedinţi* (passim).

[30] Vezi şi P. S. Aurelian, *Terra nostra. Schiţe economice asupra României*, ed. a II-a, Bucureşti, 1880 : „... Dunărea formează lacuri *numite bălţi* (subl. n.) ; dintre acestea merită a fi citate canalul Borcea de lîngă Călăraşi, Brateşul lîngă Galaţi..." (p. 6).

[31] *Atlasul lingvistic român, serie nouă*, vol. III, Bucureşti, 1961.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

puncte, 53, Pecica—Arad, 414, Coropceni—Jași, și 723, Căzănești—Ialomița, se plasează mai mult sau mai puțin excentric față de această arie). Pentru restul țării, observăm apariția lui *baltă* în bazinul inferior al Oltului și pe Dunăre (în sudul Olteniei), în sudul Transilvaniei, în Banat și în puncte din Crișana, Maramureș și Bucovina (în total 18 puncte ; s-au notat și derivatele *băltoagă* și *bălloc*). În cea mai mare parte a punctelor din provinciile de peste munți s-a notat *tău* (*cobîltău*) și, incidental, *bară, dîlbă, mărdilă*. În restul țării nu se mai conturează arii propriu-zise, ci apar termeni ca *gîldău, crov* (Oltenia), *zăton, aleșteu, japșă* (Muntenia ; ultimul și în Dobrogea), *ghiol, iaz* (*iezer*), *mlaștină, tochilă, ochi* (Moldova). Precizia numai relativă a întrebării, dar și factorul *variabila geografică*, situația particulară în spațiu a localităților anchetate (uneori răspunsul este precedat de semnul ∞, indicînd absența realității a cărei denumire era urmărită) explică răspunsurile *apă stătătoare, ~ stătută* etc. (*gîrlă mare sau apă ~*, din pct. 769, nu se află în această situație, întrucît se precizează că „așa i se zice, de exemplu, celei de la Snagov").

b) Pe harta 836, consacrată termenilor pentru noțiunea „LAC" (cum se intitulează harta ; textul întrebării nu a fost înregistrat), s-a notat *lac* în 13 puncte, dintre care 6 se află, iarăși, în zona Carpaților Meridionali (2, 27, *105*, *182*, 784, *836* ; în punctele marcate prin cifre culese cu cursive, răspunsul este precedat de ∞ ; vezi și în continuare). Restul punctelor se află în zone de cîmpie și de dealuri din diferite părți ale țării : *47*, *53*, 723, 514 ; 250, 551, *386*. *Baltă* s-a notat mai rar, iarăși însă pe Olt și pe Dunăre (pct. 791, 872, 876, 886, 899, în sudul Moldovei (*605*) și în sud-estul Transilvaniei (*182*, *192* „a văzut la Dunăre" ; în aceste puncte apar frecvent termeni specifici graiurilor din sudul țării, referitori la păstorit, *cioban, preducea, saia*, dar și din alte domenii)[32]. În restul țării *baltă* mai apare în puncte izolate : *76*, *414*, 353 (cf. și 64 : *băltoiu*, ca *nume* al unui lac). În provinciile de peste munți predomină *tău*, iar în zona Brăilei apare *japșă* (705), în Dobrogea *ghiol* (682, 987), termen notat și în Moldova (*537* : *~ mare*) ; izolat mai apar *iaz, iezer, bară* etc.

Pe baza acestor două hărți, se poate observa că pentru noțiunile „baltă" și „lac" termenul *lac* este predominant în aria largă a Carpaților Meridionali și în Banat, iar *baltă* în zona Dunării, în aria Băilești—Slatina—Zimnicea (vezi harta 1 din text). Pe cursul fluviului în jos, în special în zona inundabilă, unde se află *Balta Ialomiței, Balta Brăilei* și Delta, există o bogată terminologie specializată[33]. În restul țării, *baltă* și *lac* au aparții mai mult sau mai puțin nesemnificative, primul termen denumind în ultimă instanță o apă stătătoare indiferent de dimensiuni, iar cel de al doilea aparținînd nivelului cultural al limbii, astfel că poate reprezenta un rezultat al difuzării limbii literare, mai ales în Moldova[34].

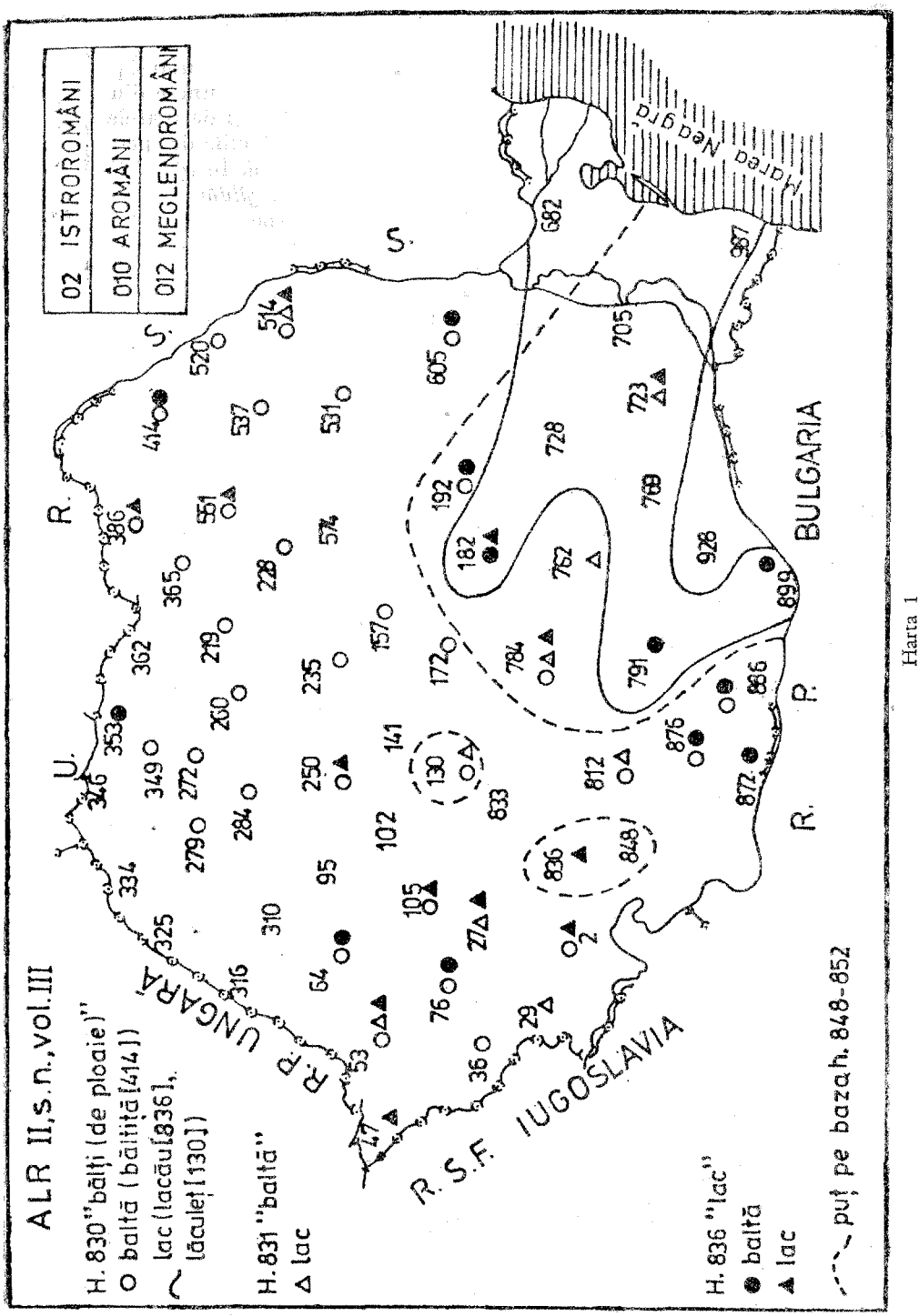
---

[32] Vezi Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, 1980, p. 55 — 57.

[33] Vezi și Gr. Antipa, *Regiunea inundabilă a Dunării*, București, 1910, passim, lucrare ce prezintă interes și datorită alternanței dintre entopicele și toponimele zonei și terminologia standardizată, oficială.

[34] În anchetele pentru ALR I și II în această provincie s-au înregistrat, ca recente, fonetisme literare de origine muntenească (vezi Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, 1978, p. 211, 221). Un exemplu semnificativ pentru măsura în care lexicul limbii literare a pătruns în graiurile din această pro-

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

Harta 1

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

c) Valoarea de întrebuințare curentă a lui *baltă* este dovedită de răspunsurile înregistrate pe harta 830 „BĂLȚI (de ploaie)", unde acest termen este predominant pentru Transilvania, Bucovina și Moldova (numai în puncte izolate sau ca sinonime s-au mai înregistrat *bolboacă, știoalnă, groapă cu apă*) și prezent și în Muntenia, Oltenia, Banat și Crișana (zone cu o sinonimie mai bogată : *bolboacă, gîldău, tău, bară, dîlbă* ; cf. și *balcă*, în pct. 334, și *bolótă*, în pct. 353). Această hartă relevă însă în mod pregnant utilizarea termenului *lac* cu sensul de 'baltă formată din apa de ploaie, băltoacă' în graiurile din Muntenia și Dobrogea, cu atestări în puncte din Oltenia (836 : *lacaie* ; *lacău*, 848) și în puncte din sudul Transilvaniei ai căror locuitori erau, din cele mai vechi timpuri, familiarizați cu realitățile din sudul țării, datorită transhumanței : 182 (Săcele, Brașov) și 130 (Poiana Sibiului, unde s-a notat *lăculețe* și *bălți*)[35] (vezi harta 1 din text). Cîteva comentarii notate pe hărțile 830 și 831 sînt semnificative : „e numai lacuri pe sosea" (830/769) ; [baltă] „a văzut la Dunăre ; *lac* se numește locul unde se înmoaie cînepa" (831/192) ; „Lacuri sînt pe cîmp, după ploaie" (~ /682) ; „Lacul e mai mic și dispare cînd e secetă ; baltă se numește locul unde-i mocirlă și stuf" (~ /987). Dacă pentru unele puncte din aria *lac* 'băltoacă' compararea răspunsurilor de pe cele trei hărți este nesemnificativă (723, cu *lac* pe toate cele trei hărți analizate, sau 182, cu *lac* ; *baltă* ; *baltă*/ezitat / și *lac* etc.), pentru cele mai multe se poate observa că termenii se diferențiază (respectiv că pentru unele noțiuni lipsesc termenii) în funcție de raporturile ce se stabilesc între cele trei noțiuni urmărite, după zona în care se află localitatea anchetată (trebuie să ținem seama că există și o necunoscută, datele personale ale informatorilor ; vezi tabelul 1).

2.2. Aria dialectală sudică *lac* 'apă stătătoare mai puțin întinsă și adîncă, băltoacă', schițată pe baza ALR II s.n., se precizează, în ceea ce privește extremitatea vestică, și se completează, pentru zona nord-estică, analizînd răspunsurile înregistrate la două întrebări din *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni*, prin care s-au urmărit termenii pentru noțiunile „LAC" și „BALTĂ", formulate astfel :

[1639] „Cum ziceți la locul acela cu apă stătătoare, întins și adînc ?" ;

[1640] „Dar la acela, tot cu apă stătătoare, dar mai mic (se face de multe ori cînd vine rîul mare și se revarsă peste maluri) ?" (de observat că nu s-a formulat o întrebare specială pentru „bălți (de ploaie)", care ar fi prezentat o importanță deosebită pentru precizarea raporturilor dintre denumirile utilizate pentru primele două noțiuni).

---

vincie ni-l oferă hărțile 597—608 din ALRM II, s.n., vol. II, consacrate denumirilor populare ale lunilor anului (vezi și Rodica Orza, în CL, IX, 1964, nr. 2). Astfel, în afara cazurilor cînd informatorii nu au răspuns la întrebările respective, pe un număr de opt hărți (597, 600, 601, 604— mai puțin concludentă—, 605—608, au fost înregistrate *numai denumirile oficiale*, iar pe celelalte patru numărul punctelor în care s-au dat denumirile populare este egal cu al celor în care apar neologisme.

[35] După informațiile din *Jurnalul* de anchetă al lui Emil Petrovici, unii dintre informatorii din aceste localități erau oieri și agricultori care umblaseră în „Vechiul Regat" cu turmele sau la lucru.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

Tabel 1

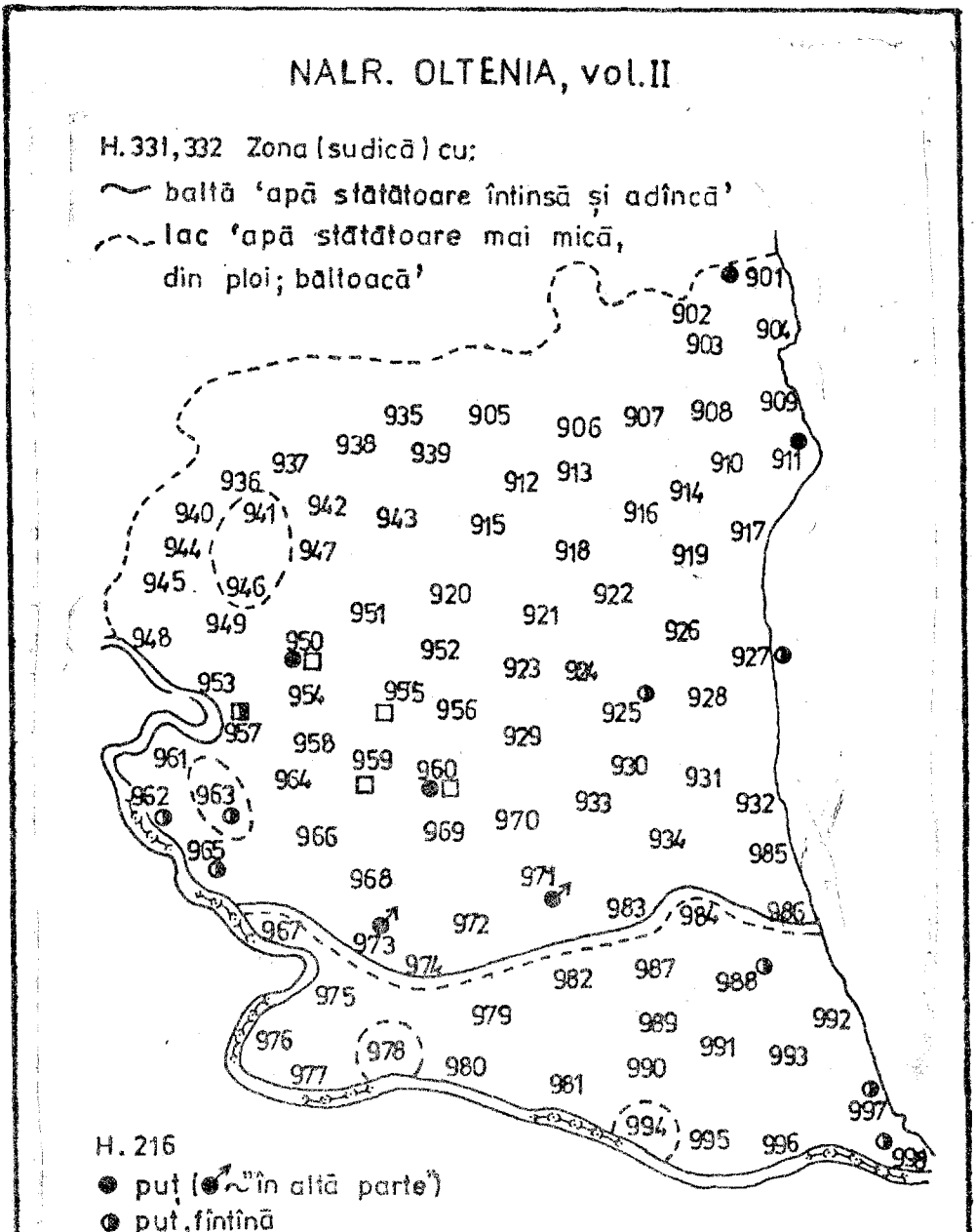
Harta / Punctul	830 „bălți (de ploaie)"	831 „baltă"	836 „lac"
Dobrogea			
682	bătac, lac	japșă	ghiol
987	lac	baltă	ghiol
Muntenia			
705	lac	japșă (cele dintre brațele Dunării)	japșă
728	bolboacă, lac	∞ apă stătătoare	
769	lac	gîrlă mare, apă mare <Snagovul>	
791	lac	baltă	baltă
899	lac	zăton	baltă
Oltenia			
836	lac	gîldău	∞ ? [σ] lac
848	lac	crov, gîldău	? ∞

2.2.1. Hărțile 331 și 332 din *NALR. Oltenia*, vol. II[36] atestă că „apa stătătoare, întinsă și adîncă" se numește *baltă* în sudul acestei provincii, de-a lungul Dunării, pe o arie marcată la nord de Calafat și Caracal, arie în care 'apa stătătoare mai mică, provenită din revărsări' se numește *lac* (vezi harta 2 din text, pe care au fost i n t e r p r e t a t e răspunsurile de pe cele două hărți din *NALR. Oltenia* prin comparare și ținîndu-se seama de precizările și corectările informatorilor). La nord de linia Calafat — Caracal termenul predominant pe h. 331 este *lac*, iar pe h. 332 *baltă*, marcînd, așadar, o opoziție între cele două zone ale provinciei în ceea ce privește sensul cuvintelor *lac* și *baltă* (pe h. 2 nu am prezentat sinonimia, minoră, a acestor termeni și nici cazurile cînd pe h. 331 și 332 s-a notat *același* termen).

Răspunsurile din pct. 963, 946 și 941, situate în afara ariei sudice delimitate mai sus, arată că *lac* 'băltoacă' a putut fi utilizat într-o zonă mai întinsă din Oltenia, uz abandonat pe măsura impunerii sensului literar al lui *lac* (anchetele pentru *NALR. Oltenia* au avut loc în anii 1963 și 1964).

[36] *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*, vol. II, sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, București, 1970. Datele din aceste hărți au fost discutate și de Teodor Oancă, *Aspecte ale relației entopic — toponim în Cîmpia Băileștiului*, în „Analele Universității din Craiova", seria Științe filologice, VIII, 1980 (vezi p. 48—50), diferențele în ceea ce privește utilizarea termenilor *lac* și *baltă* în graiurile din Oltenia fiind verificate și confirmate prin toponimia din Cîmpia Băileștiului. Asupra confuziei în care stăruie autorul în privința „neconcordanței" dintre formularea întrebărilor 1639 și 1640 din Chestionarul NALR, care definesc noțiunele „lac" și „baltă" în limba literară, și răspunsurile care s-au înregistrat într-o anumită zonă pe baza acestor întrebări, vom reveni mai jos.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

Harta 2

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

Pentru precizarea raporturilor dintre *lac* și *baltă* în zona sudică, dar și în alte localități din Oltenia, semnificative sînt numeroasele comentarii ale informatorilor, de pe marginea hărților. Astfel, în ceea ce privește utilizarea denumirii *lac* pentru 'apă stătătoare mai mică' pe h. 331, LAC, se notează că *balta* „e mai mare ca lacul", în pct. 977, 979, 980, 982, 988, 991, 992, 995 (aceeași observație pe h. 332, BALTĂ, în pct. 976, 984, 993, corectîndu-se sau precizîndu-se răspunsurile de pe harta precedentă); în pct. 987 s-au dat răspunsurile *alesteu, baltă, lac*, dar se precizează că lacul e „mai mic ca alesteul"; în pct. 997 s-a răspuns *baltă, iaz*, [direct] *lac, iazul* fiind „din vărsături", iar *lacul* o „baltă mai mică". Pe harta 332, BALTĂ, în pct. 977 se observă că *lac* se numește „apa rămasă din inundații, după ce se retrag apele".

Unele observații consemnează utilizarea lui *lac* cu sensul de 'baltă (de ploaie), băltoacă'. În pct. 963 *lacul* este „mai mare ca balta", dar se zice și „lac pe drum, pe ogoare" (h. 331). În pct. 980, 990 și 987, 992 (h332) se precizează că *lacul* este „mai mic, cu apă din ploi", respectiv că „se face din ploi".

În sfîrșit, tot în notele de la aceste hărți găsim pentru *lac* sensul de 'băltoaca de lîngă un izvor, de lîngă o fîntînă': în pct. 946 *lac* (cu pl. *lace*) înseamnă 'apă stătătoare întinsă și adîncă', dar și „lac la un izvor, unde se adună apa și de unde se poate bea" (h. 331), iar în pct. 998, pe h. 332 s-a notat *băltoacă*, dar informatorul acceptă și termenul propus direct de anchetator, *lac*, precizînd că *lacurile* sînt „bălți mai mici care se fac pe lîngă fîntîni cînd scoți apă".

2.2.2. Aria sudică *lac* 'băltoacă' cuprinde de fapt și sudul Moldovei, zonă (nesemnalată pentru acest sens de hărțile ALR II, s.n.) în care se înregistrează și alte numeroase fapte fonetice, morfologice și lexicale comune cu graiurile din Muntenia[37]. În anchetele din anii 1967—1972 pentru *NALR. Moldova și Bucovina* din sudul Moldovei (de la o linie aproximativă municipiul Gheorghe Gheorghiu-Dej — Bîrlad — Huși pînă la fosta graniță de sud a Țării Moldovei), din totalul de 48 de localități anchetate am înregistrat, ca răspuns la întrebarea 1640 ('apă stătătoare mai mică'), termenul *lac* în 18, dispuse pe întreg teritoriul indicat mai sus (mai puțin zona Vrancei, unde, de regulă, la întrebarea 1639 s-a răspuns *lac*, iar la întrebarea 1640, *baltă*). Eliminînd din discuție punctele în care termenii *baltă* și *lac* apar paralel (7), rămîn un număr de 12 puncte, situate între Siret și Prut, în care 'apa stătătoare mai întinsă și adîncă' se numește *baltă* (626. Vetrișoaia, 629. Fruntișeni — Grivița, jud. Vaslui, 632. Suceveni, 633. Oancea, 639. Braniștea, 642. Costache Negri, 643. Cudalbi, 648. Tălpigi—Ghidigeni, jud. Galați, 653. Mircești Vechi—Vînători, 656. Homocea, jud. Vrancea; în ultimul am înregistrat și *ghiol*), *iaz* (644. Corod, Galați) sau *ghiol* (654. Furcenii Vechi—Cosmești, Galați), iar 'apa stătătoare mai mică' se numește *lac* (în pct. 626 și *listavă*, în pct. 642 și *ghioalcă*; în pct. 648 un informator ocazional confirmă uzul prin zicala „s-a dat cu popoul înapoi pîn-a căzut cu c... în lac"). Fără a forma pe hartă o arie compactă, aceste localități, aflate în zona marcată de luncile

[37] Relevate pînă acum mai ales de Iorgu Iordan, *Lexicul graiului din sudul Moldovei*, în „Arhiva", XXVIII, 1921, nr. 2, p. 186—202, și *Graiul putnean* (1941), republicat în *Scrieri alese*, București, 1968, p. 230 — 247.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

Siretului și Prutului, în primul rînd de Brateș[38], prezintă aceeași situație ca și sudul Olteniei.

Încercînd să precizez cu informatorii sensul lui *lac* ca răspuns la întrebarea 1640 (mai ales în cazurile în care același termen apăruse ca răspuns și la întrebarea 1639), am notat explicații sau expresii ca cele ce urmează : *lacul de ploaie nu ține mult* („se zice cînd cineva a făcut avere pe căi necinstite", 635. Firtănești, Galați) ; *lac de ploaie* (640. Piscu, Galați) ; [lacuri] „sînt cele mici, le sari cu piciorul" (641. Pechea, Galați). După ce în pct. 636 (Cuca, Galați) am notat *lac* ca răspuns la ambele întrebări, am întrebat d i r e c t ce înseamnă *baltă*, primind răspunsul că așa este numit și Brateșul și întinderile de apă care se formează cînd se revarsă Dunărea (de observat că și aceste puncte se află tot în zona dintre Siret și Prut).

Incidental, sensul 'apă stătătoare mai mică' apare și într-un punct din Vrancea (667. Nistorești), în care la întrebarea 1639 s-a răspuns *lac* (pl. *lace*), iar la întrebarea 1640, *baltă* ; descriind procesul prelucrării cînepii, o informatoare (B.T.) în vîrstă de 37 de ani (în 1971, la data înregistrării pe bandă de magnetofon a textelor dialectale anexă la *Atlas*) folosește însă *lac* cu această semnificație : „o culegem..., o legăm mănunchi, o ducem la lac ; o lăsăm pînă cînd se dubește ea bine, de se rupe..." (vezi și mai sus, 2.1.).

2.2.3. În textele dialectale publicate pentru localitățile din rețeaua *NALR. Muntenia*, sensul 'băltoacă' apare în vorbirea unor informatori din Cioranii de Jos, jud. Prahova (la orezărie : „se zvîntează lacurile ; dup-aceia... bagă plugurile, ară") și din Jitia, jud. Vrancea („«baia asta curge» și era un lac acolo unde spăla ea, în casă")[39]. Curent, s-a înregistrat *lac* pentru 'apă stătătoare în care se pune cînepa (inul) la topit' (*TD. Munt.*, vol. I, p. 40, 89, 159, 286 ; vol. II, p. 11, 56, 58, 59, 92 : „o topeam la lacuri, la gîrlă, băltogi d-alea", 122, 124, 171, 183, 228 : „din gîrlă izvora cîte-un rîușor așa mai micuț și făceam o băltoacă mare, mare de tot acolo și-i spuneam lac", 235, 262, 284, 377, 552, 722, 731, 772, 879 : se precizează că este vorba de „un lac mare", dar determinantul pare să sublinieze diferența față de sensul regional curent al lui *lac*. Pentru *lac* 'baltă, apă stătătoare mai întinsă', cf. vol. I, p. 200, 351, 361 ; vol. II, p. 12, 281, 413 : „lacu ăsta mare", 438, 604 : „lacul ăl mare" ; 'helești' : I, p. 168 ; 'iazul morii' : I, p. 259 ; cu sens neclar : I, p. 159, 239 ; II, p. 828). De o arie sudică (muntenească) *lac* 'topilă' se poate vorbi pe baza h. 256 din ALR II, s.n. (atestări în pct. 192, 723, 728, 762, 784, 791).

2.2.4. Semnalăm, în sfîrșit, semnificația 'băltoacă' a lui *lac* în zona Deltei, după constatările unui geograf[40] : „Prin lac se înțelege un ochi de apă de dimensiuni mai reduse decît al ghiolișcanelor [care, la rîndul lor, sînt mai mici decît *ghiolurile*, n.n.] sau, de cele mai multe ori, băltoacele de apă rămase în urma ploilor" (p. 146).

---

[38] Pentru același sens al lui *lac* în *Balta Covurluiului*, cf. Valentin Țurlan, *op. cit.*, p. 77

[39] *Texte dialectale. Muntenia*, II, publicate, sub redacția lui B. Cazacu, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană și Magdalena Vulpe, București, 1975, p. 352, și respectiv 433.

[40] Vezi C. M. Ștefănescu, *Terminologia geografică în Delta Dunării și în complexul lagunar al Razimului*, în „Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie", seria Geografie, t. 12, 1965, nr. 1.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

II.0.1. Întrucît pe baza unor izvoare literare din secolul al XIX-lea și pe baza informațiilor din anchete dialectale se poate constata că *lac* cu sensul de 'băltoacă' este utilizat în graiurile din sudul țării (sudul Olteniei, Muntenia, sudul Moldovei), arie largă pentru care *baltă* cunoaște sensurile de 'mare întindere de apă stătătoare', 'zonă de luncă a unei ape curgătoare', rămîne să se constate ce raport se poate stabili între această arie și aceea în care *puț* se folosește în mod curent cu accepțiunea de 'excavație în pămînt, amenajată în mod special, pentru aprovizionarea cu apă potabilă', luînd în considerație aceleași categorii de surse de informare.

1. Consultînd harta 1 din text, citată anterior, pe care am trasat limita ariei în care Emil Petrovici a înregistrat cuvîntul *puț* și derivatul *puțar* 'om care sapă puțuri' (pe hărțile 848. fîntînar, 849. prăjină (de scos apa din fîntînă), 850. fîntînă cu roată, 851. sul (la roata fîntînii) și 852. ghizduri (la fîntînă), din ALR II, s.n., vol. III), constatăm apartenența mai multor puncte din Muntenia (705, 723, 728, 769, 791 și 899) și a cîte un punct din sudul Transilvaniei (182) și din sudul Dobrogei (987) la ambele arii.

Anchetele recente pentru înregistrarea de texte dialectale confirmă, pe de altă parte, utilizarea termenului *puț* în graiurile din Muntenia (*TD. Munt.*, I, p. 45, 158, 171, 264 ; II, p. 9, 98, 104, 301, 311, 345, 525, 562, 572, 577, 655, 765, 809, 889, 896, 903). În unele cazuri, nu numai comentariile informatorilor, ci însăși corectarea tacită prin repetiție subliniază statutul de regionalism al lui *puț* : „se sapă puț... și vine fîntînă, puț, cum îi spunem noi" (vol. I, p. 183 ; cf. 184: „fîntînile astea ale noastre, puțuri, cum le spunem noi") ; „te duci la fîntînă... și scoți apă din puț" (I, p. 222) ; „pînă la o fîntînă, adică pînă la un puț" (I, p. 281) ; „o ducem la... puț, c-așa se spune la noi, într-altă parte se spune fîntînă, iar la noi se spune puț" (II, p. 852).

Neatestat pe hărțile citate din ALR II pentru Oltenia și pentru sudul Moldovei (zonă în care a fost anchetat numai un punct), *puț* a fost înregistrat și în aceste două arii laterale ale (sub)dialectului dacoromânesc de sud, în anchetele pentru NALR. În ceea ce privește Oltenia, pe harta 2 din text am marcat punctele în care termenul (adesea cu sinonimul *fîntînă* și în sintagma *puț american*, numind construcția de tip mai nou, de lărgimea unei găleți, la care excavația este căptușită cu tuburi de ciment) apare pe h. 216 din *NALR. Oltenia*, vol. II. *Puț* a fost notat în puncte ce se plasează pe teritoriul întregii provincii, dintre care trei (988, 997 și 998) se află în aria sudică *lac* 'băltoacă' (cf. și 963, dinspre nord-vest, în care sensul respectiv a fost, de asemenea, înregistrat).

În anchetele pentru *NALR. Moldova și Bucovina* din zona reprezentînd sudul Moldovei (la care ne-am referit mai sus), am înregistrat *puț* alături de *fîntînă* în următoarele 11 localități : Florești—Cîmpineanca (jud. Vrancea, pct. 651, fără nici o precizare privind utilizarea celor doi termeni), Cudalbi[41], Corod (jud. Galați, pct. 643, 644), Păunești, Șoveja (jud. Vrancea, pct. 658, 669), Borșani — Coțofănești, Pralea — Căiuți, Cașin (jud. Bacău, pct. 657, 663, 664 ; în toate aceste localități, față de *fîntînă*, s-a precizat că *puț* este termenul vechi, respectiv folosit de oamenii în vîrstă). În tre localități din jud. Vrancea, Mera, Bîtcari — Nistorești și Nereju (pct. 661,

[41] În această localitate s-a înregistrat și *tron* pentru 'ghizdele'.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

667, 668), cei doi termeni denumesc surse de apă potabilă de tipuri deosebite, problemă asupra căreia ne vom opri în cele ce urmează. În sfîrșit, în două alte localități, informatorii remarcă utilizarea cuvîntului *puț* pentru alte zone ale țării : Fruntișeni — Grivița, jud. Vaslui (pct. 629 : „în Oltenia") și Liești, jud. Galați (pct. 650 : termen auzit cu ocazia concentrărilor, în zona Brăilei). Ca și în cazul Olteniei, vom observa că *puț* este atestat în trei puncte în care s-a notat și *lac* 'băltoacă' (643, 644, 667), cărora li se adaugă alte două (657, 661), în care pentru același sens s-au înregistrat, paralel, termenii *baltă* și *lac*.

2. Întrucît nu se poate preciza cînd s-a produs izolarea contextului *a sări din lac în puț* cu sens figurat, pentru a satisface condiția enunțată la început (6.1.), se impun precizate faptele care pledează pentru atribuirea statutului de termen r e g i o n a l lui *puț*, avînd în vedere istoria cuvîntului, dat fiind că acest aspect nu a făcut obiectul unei cercetări speciale[42], iar indicațiile din principalele dicționare ale limbii române ce au în vedere problema în discuție sînt neconcludente (la Tiktin *puț* apare ca regional prin raportarea la *fîntînă*, ce ar caracteriza vorbirea din Moldova) sau parțial inexacte (cf. SCRIBAN, D., pentru opoziția între *fîntînă* în Moldova și Transilvania și *puț* în „vestu țării", ceea ce ar însemna în Banat, vestul Transilvaniei și al Munteniei ; cf. *op. cit.*, s.v., și p. 12).

2.1. Cuvînt de origine latină (*pŭteus*, *-um*), prezent și în dialectele aromân și istroromân, *puț* apare din cele mai vechi texte românești (*Psaltirea Scheiană*, Coresi) și a fost înregistrat și în primele dicționare (ANON. CAR., KLEIN, D., CLEMENS, DRLU, LB etc. ; cf. DLR).

Imaginea de ansamblu care se creează pe baza articolului consacrat acestui cuvînt în DLR este că sensul principal (I.1.) al lui *puț* (ca și o serie de sensuri mai noi, în general din domeniul tehnicii exploatării subsolului) aparține limbii comune și limbii literare. Evident, parantezele de circulație de la sensurile II.b. „(Prin Munt. și prin Dobr.) Groapă făcută în pămînt în care se păstrează cerealele" și III. „(Astron. ; regional; art.) Pegas" [= numele popular al acestei constelații][43] nu rezolvă decît parțial problema statutului de cuvînt regional al lui *puț*, chiar numai dacă ținem seama de faptul că Tiktin și Scriban aveau în vedere opoziția acestuia față de *fîntînă* în ceea ce privește sensul de bază din vorbirea curentă.

2.1.1. Pe baza trimiterilor de sub I.1. din DLR („construcție formată dintr-o groapă, de obicei cilindrică, cu ghizduri împrejur, săpată în pămînt pînă la nivelul unui strat de apă, și dintr-un sistem de ridicat apa care funcționează pe principiul pîrghiei, al roții sau al scripetelui, care servește la alimentarea cu apă potabilă ; fîntînă") constatăm utilizarea acestui termen în limba literară dintre secolele al XVI-lea — al XVIII-lea, înregistrat în

[42] Menționi cu privire la caracterul de element lexical muntenesc al lui *puț* găsim la E. Petrovici, *«Românii» din Serbia occidentală*, în DR, IX, 1936—1938, p. 226, Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 240 (cf. 2.2.1.) ; vezi și Valeriu Rusu, *Contribuții la descrierea graiurilor dacoromâne (pe baza ALR II$_2$, vol. III)*, în „Fonetică și dialectologie", V, 1963, p. 86, care observă că *puț* și *puțar* „formează arie în Muntenia", și Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română*, București, 1975, p. 178, unde *puț* figurează printre elementele lexicale ce individualizează graiurile muntenești.

[43] Nu luăm în considerație sensul II. c, „gurguiul urciorului", înregistrat în Rășinari — Cisnădie, ce pare să reprezinte mai degrabă o contaminare (sau o simplă confuzie) cu *puță*.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

texte reprezentînd Muntenia și Moldova (pentru aceasta din urmă, la Varlaam, Dosoftei, Nicolae Costin) și provinciile de peste munți (dar numai în *dicționare*). Pentru secolele al XIX-lea — al XX-lea majoritatea covîrșitoare a atestărilor reprezintă Muntenia și Oltenia (limba vorbită și beletristică). Transilvania (în afară de dicționare) este reprezentată numai prin două atestări, din Budai-Deleanu și Coșbuc, nesemnificative în sine[44], dar mai ales coroborate cu absența cuvîntului din texte de factură populară și din toponimie[45].

Pentru Moldova situația este mai complicată, întrucît, în afara faptului că termenul s-a utilizat mai demult în partea de sud[46], unde mai este cunoscut și astăzi (cf. 1.), există, chiar pe baza exemplificărilor din articolul din DLR, atestări ale apelativului din documente de la începutul secolului al XVIII-lea (URICARIUL, XXV, 147, din satul Dragomirești, ținutul Neamțului, de la 1729) și de la începutul secolului al XIX-lea (IORGA, S.D., VI, p. 173, pentru moșia Cotîrlești, ținutul Vasluiului, de la 1809)[47]. Din documentele slavo-române dintre 1374 și 1600 au fost semnalate pentru Moldova numai numele de sat *Puțeni* și antroponimul [Giurgiu] *Puțeanul*[48], localitatea fiind identificată ca Valea lui Darie, com. Roșiești, jud. Vaslui[49]. În nume de locuri, *puț* a mai fost semnalat pentru zona Bîrlad (*Puțul Olarului*), Galați (*Puțurile lui Catargiu*), Focșani (*Puțul Haretul* sau *~ lui Haret*), Piatra Neamț (*Dealul Puțului*), Tecuci (*Puțeni*)[50].

Oricum, tradiția utilizării termenului *puț* pînă în secolul al XVII-lea în cea mai mare parte a Moldovei, reprezentînd sudul acestei provincii, se confirmă datorită precizărilor terminologice ce se găsesc într-o hotarnică din 1803, referitoare la moșiile Holboca, Tomești și Cristești, ținutul Iașului. Față de interpretarea, la 1803, de către una din părțile în litigiu, drept *fîntînă*, a unui reper numit într-un ispisoc de la Duca Vodă, din 1671, *puțul lui Ionașcu Roșchilă*, se simte nevoia să se precizeze sensul apelativului *fîntînă* ('izvor amenajat'), semnificația unui toponim format de la acesta și diferențele față de *puț*, *izvor* și *șipot* : „precum în urma acelui ispisoc să vede că s-au făcut multe fîntîni de la care au luat numire și valea, numindu-se Valea Fîntî-

---

[44] La Budai-Deleanu apare în *Țiganiada* (p. 307) în versuri spuse de „Mitrofan, poetul cel de frunte" la nunta lui Parpangel, acțiunea fiind localizată în Muntenia, pe lîngă tabăra lui Vlad Țepeș, iar la Coșbuc în poezia *Bogatul din Siria* (*Poveste orientală*). Nici unul din texte nu reflectă așadar v o r b i r e a din Transilvania.

[45] Pentru ultimul aspect, vezi Coriolan Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1967; la p. 242 — 243 sînt înregistrate numele *Fîntîna...*, *Fîntînele*, *Fîntînița* ; cf. și Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 240, 552.

[46] Iorgu Iordan, *Lexicul graiului din sudul Moldovei*, *loc. cit.*, p. 200.

[47] Pe baza unor sondaje, semnalăm cuvîntul, pentru zona Vaslui, în cîteva toponime : *Puțul Ciobanului*, în hotarul dintre satele Pribești și Popești (1639 ; Arhivele Statului Iași, Condica K, nr. 384, f. 168^{r-v}, nr. 8 ; comunicat de Nistor Ciocan, de la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" din Iași), *Puțul de piatră* (1776, hotarnica moșiei Hodoreni ; Arhivele Statului București, Schitul Golgota, doc. IV/1 ; comunicat de Adrian Macovei, de la același Institut) ; *Puțul Vîrtului* (1793) și *Puțul lui Bejan* (1822), ambele pe teritoriul actual al satului Lunca Banului, jud. Vaslui (Arhivele Statului București, Episcopia Huși, pachet XIX, doc. 18, respectiv XIII, doc. 43; comunicate de Corneliu Istrate, de la același Institut).

[48] DERS, s.v. *puț*, din anul 1497. Ca antroponim, pentru Țara Românească, apare la 1599 ; ca entopic, autorii DERS îl semnalează pentru anul 1559 ; cf. și SCL, XXXV, 1984, nr. 2, p. 146.

[49] DRH, A, III, p. 625.

[50] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 240 ; cf. și *Puțul*, pentru fostele județe Bacău, Neamț și Tutova, *ibid.*, p. 552.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

nelilor, căci fîntînă este aceea care curge apă din trînsa, iar care este adîncă și să scoate apă cu cîrligul să numește puț, iar care este fără ghizdele sau fără budăi să numește izvor, cum și care este din costișă să numește șipot" (URICARIUL, XXV, p. 255 ; cf. și 252). Chiar dacă confuzia se făcea intenționat, este de presupus că la 1803 *puț* avea altă situație în vocabularul curent din această zonă (față de anul 1671), pentru ca o astfel de substituire să aibă o minimă acoperire, contestată în spiritul tradiției : „de la fîntînă [hotarul] merge drept pe vale la puțul lui Ionașc[u] Roșchilă, pre care puț dumnealui vornicul vra să-l numească fîntînă, care de-ar fi fost fîntînă ar fi numit-o și ispisocul fîntînă, iară nu puț, care puț niciodată nu se poate numi fîntînă fiind adînc, și este vederat precum îl adiverește ispisocul, căci cînd în ispisoc ar fi zis amîndurora fîntîni ar fi fost pripus că au fost puțuri și le-au zis fîntîni ; dar de vreme ce ispisocul face deosăbire zicînd întăi fîntînă și apoi puț, nu mai rămîne nici un prepus..." (p. 256 ; cf. 258 : „drumul... în loc să meargă la fîntîna lui Mihai, merge la puțul lui Roșchilă, care are deosebire").

Se poate constata că în Moldova entopicul și toponimele din documente și din dicționarele geografice mai noi se înscriu, cu o singură excepție pînă acum[51] în aria ce se întinde spre nord pînă la o linie aproximativă Piatra Neamț — Iași (pentru secolele XVII—XIX, pentru zona Vaslui — Iași, atestările reprezintă aproape exclusiv toponime). Cu riscul unei restrîngeri exagerate, observăm, de asemenea, că doi dintre autorii moldoveni din secolul al XIX-lea la care DLR atestă cuvîntul *puț* sînt originari din localități ce se află la limita de nord a acestei arii : Ion Ionescu de la Brad (Roman) și Vasile Alecsandri (Mircești, județul Iași), dar ambii au putut cunoaște acest cuvînt și din surse diverse[52].

Dar, desigur, nu o linie de izoglosă propriu-zisă interesează în cazul de față, ci conturarea unei a r i i sudice a dacoromînei în care termenul *puț* este uzual. Cercetarea monografică a toponimiei unei zone din sud-vestul Transilvaniei, aceea a Secașului — Tîrnavei, avînd ca rezultat, în speță, înregistrarea unui singur toponim format cu acest cuvînt (*Puțul ăl săc*), alături de 33 de nume pornind de la *fîntînă*[53], atrage atenția asupra posibilității existenței unei zone de t r a n z i ț i e (cu ambii termeni) între aria sudică *puț* și cea nordică, pentru care acest termen nu a fost semnalat. Această absență ar putea fi însuși motivul pentru care aria nordică a inovat, *fîntînă* căpătînd aici sensul 'puits, Brunnen'. Raporturile dintre *fîntînă*, pandacoromînesc, și *puț* aduc, astfel, aspectul semantic în discuția asupra elementelor (lexicale) de origine latină distribuite complementar pe teritoriul dacoromînesc, deschisă de Sextil Pușcariu pornind de la *varză — curechi* și *rinichi — rărunchi* (*Limba română*, I, p. 341).

[51] Este vorba de numele unei localități, *Puțureni* (*ibid.*, p. 240), atestat, conform unui perilipsis din 1714, la 1435 (DRH, A, I, p. 188 ; sat pe Volovăț, com. Coțușca, jud. Botoșani; p. 490) ; cf. și DIR, A, XVII, II, p. 252 (la 1609).

[52] Pentru epoca contemporană, apar Gh. Brăescu și Sadoveanu ; la ambii cuvîntul este nesemnificativ prin prisma datelor personale (biografice ; la ultimul, *puț* este înregistrat, de altfel, în romanul *Mitrea Cocor*, care evocă evenimente din viața unei așezări din Bărăgan).

[53] V. Frățilă, *Toponimia Văii Secașului-Tîrnavei*, în „Analele Universității din Timișoara", seria Științe filologice, X, 1972, p. 164 ; autorul menționează că „apelativul *puț* 'fîntînă' a dispărut din graiul local". Pentru toponimele formate de la *fîntînă*, vezi p. 151—152.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

2.1.2. Față de situația pe care o prezintă perechile citate anterior, este de presupus că *pŭteus* și (aqua) *fontana* au existat paralel peste tot în latina de la baza românei[54] (ambele cuvinte au descendenți și în dialectele sudice), dar că s e l e c ț i a și evoluția lor semantică pe teren românesc reprezintă rezultatul unor condiții geografice/geologice ce diferențiază două arii tipice, una muntoasă, iar cealaltă de cîmpie, ale teritoriului romanizat de la nordul Dunării. Dovada utilizării mai vechi a lui *puț* în „subdialectele" bănățean, crișean, maramureșean, în nordul Transilvaniei, în Bucovina și în nordul Moldovei ar putea-o aduce cercetările de tip monografic ale toponimiei (minore) din această mare arie și anchetele pentru *Tezaurul toponimic al României*[55]. Cele mai mari „șanse" în această privință le au zonele de podiș și de cîmpie, unde pînza de apă freatică se află la o adîncime mai mare și în care, pentru alimentarea cu apă potabilă, în lipsa izvoarelor și, în general, a unor ape curgătoare, s-a impus excavarea pentru a descoperi surse de apă. În acest sens, poate fi, de altfel, menționat faptul că singurele descoperiri arheologice de pînă acum ale unor puțuri se plasează în aria lingvistică (sud-estică) a lui *puț*[56] : Ciolănești — Teleorman (un puț cu caracter votiv atribuit, pe baza ceramicii depozitate pe fund, sfîrșitului secolului al II-lea î.e.n.)[57], Străulești — București (obiectele descoperite pledează pentru utilizarea ca sursă de apă potabilă, dar nu este exclusă nici funcția rituală, de la sfîrșitul secolului II — prima jumătate a secolului III e.n.)[58] și Ghermănești — Vaslui (un puț cu caracter utilitar, cu depuneri ce dovedesc caracterul autohton al populației [de agricultori] ce l-a folosit, atribuit secolului IV e.n.)[59].

2.1.3. Aparțin într-adevăr limbii literare cîteva semnificații ale lui *puț* din sintagme subsumate în DLR sensului **I. 1.** și o serie de sensuri propriu-zise (**I. 2, 3, II.** [a]). Este vorba, în primul caz, de "*puț colector* = cavitate în pămînt în care se strîng apele captate, prin mai multe drenuri, dintr-un

---

[54] Cf. H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București-Paris, 1978, p. 16, 157, pentru numele *Centum Putea*, al unei așezări de pe teritoriul actualului județ Caraș-Severin.

[55] Pe baza fișierului *Tezaurului toponimic al României. Moldova*, Dragoș Moldovanu ne comunică absența entopicului și a numelor de locuri formate de la *puț* în bazinul Moldovei; ca n e o l o g i s m a fost însă înregistrat cu sensul 'aven'. Apariția lui *puț* în numele *Puțul Sec*, înregistrat în localitatea Costîna, jud. Suceava „'teren viran la marginea satului'; «aici se îngroapă animalele pierite»" (Ilie Dan, *Dicționar toponimic al Văii Solonețului*, Iași, 1979, p. 588), s-ar putea datora terminologiei, recente, a normativelor de igienă publică.

[56] Faptul trebuie corelat cu posibilitatea și obișnuința locuitorilor din zona muntoasă de a bea apă din rîuri; cf. Victor Păcală, *Monografia comunei Rășinari*, Sibiu, 1915 : „Cu toate că comuna e prevăzută cu aproape 100 fîntîni publice, totuși trei din patru părți ale locuitorilor beau apă de la rîu și nu pot fi desobișnuiți de aceasta cu nici un chip... ; o dată învățați cu apa de rîu, altă apă nu le mai stîmpără setea" (p. 351 ; cf. 438). Pentru aceeași practică în condiții asemănătoare, dar și în alte condiții, vezi și Gh. Crăiniceanu, *Igiena țăranului român*, București, 1895, cap. *Băuturi și ape*, p. 285 și urm. Pentru zona montană din sudul Transilvaniei, în deceniile 3 — 4, cf. ALR II, s.n., h. 848/833 : „Nu se fac fîntîni, se bea apă din Jiu" ; vezi și pct. 105 : „Nu se prea fac fîntîni".

[57] M. Petrescu-Dîmbovița și Silviu Sanie, *Cercetări arheologice în așezarea geto-dacică de la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman)*, în „Arheologia Moldovei", VII, 1972, p. 241—258.

[58] Margareta Constantiniu, *Un puț din secolele II—III e.n. descoperit la Străulești (București)*, în „Studii și cercetări de istorie și arheologie", t. 31, 1980, nr. 1, p. 149—152.

[59] V. Palade, *Un puț din secolul al IV-lea e.n. la Ghermănești, com. Banca, județul Vaslui*; id., t. 29, 1978, nr. 3, p. 407 — 421.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

strat de apă freatică" și de "*puț absorbant* = groapă făcută pînă la un strat de teren permeabil și prin care se introduc în sol, în cantități mici, apele uzate din canale, după o curățire prealabilă de corpurile în suspensie pe care le conțin". Determinantele (*colector, absorbant*) probează că este vorba de creații recente din domeniul ameliorării solurilor sau canalizării (trimiterile sînt la lucrări tehnice sau cu caracter enciclopedic). În al doilea caz, ne aflăm în prezența unor sensuri derivate de la *puț* 'excavație', denumind gaura prin care se extrage petrolul (**I.2.**), săpătura din mină care leagă zăcămîntul cu suprafața sau cu o galerie principală, servind la extracție sau la aeraj (**I.3.**) și, în sfîrșit, „locașul unei nave în care se depozitează lanțurile ancorelor" (**II.** [a]). Numai pentru sensul **I.2.** există atestări de la începutul secolului al XIX-lea.

În toate aceste situații avem de a face cu pătrunderea, în epoca modernă, a r e g i o n a l i s m u l u i *puț* în diferite terminologii tehnice datorată, probabil, preponderenței specialiștilor sau a autorilor de cărți tehnice originari din sudul țării în elaborarea terminologiilor respective. Dar, la aceasta, se adaugă, fără nici o îndoială, influența pe care au exercitat-o, dat fiind aportul acestor limbi la formarea terminologiei științifice și tehnice românești, modele din limbile franceză și italiană. În ambele limbi, descendenții lat. *pŭteus*, fr. *puits*, it. *pozzo*, au ca semnificație de bază aceea de 'excavație, de obicei strîmtă și circulară, practicată în sol pentru a atinge o pînză de apă subterană, în scopul de a o extrage'. Substantivul *puits* se găsește însă în sintagmele *puits de mine, ~ d'extraction, ~ de descente des mineurs, ~ d'aérage, ~ de pétrole, ~ pétrolifère, ~ d'aération d'un tunnel, ~ de fondation, ~ d'ascenseur, ~ d'escalier* etc. și *„puits aux chaînes*, compartiments où sont logées les chaînes des ancres"[60]. Aceeași este situația și în italiană : *pozzo di petrolio, ~ di fondazione, ~ d'estrazione* ; (în construcții navale) : *pozzo delle catene, ~ della deriva, ~ dell 'elica*[61].

Chiar pentru utilizarea în scris a substantivului *puț* „modelul" italian poate fi invocat începînd cu secolul al XVIII-lea, din traducerea lui Amfilohie Hotiniul[62], pînă la construcția neobișnuită *puț artezian*, la G. Călinescu (cf. DLR, s.v. *puț*, **I.1.**), pentru care vezi it. *pozzo artesiano*[63] (cf. și CADE, unde se trimite la fr. *puits artésien*).

Evident, punctul de plecare pentru sintagmele create pe teren românesc de la substantivul *puț* a fost *puț de păcură*, de factură populară, înregistrată frecvent în documentele cu caracter economic din Țara Românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea[64], dar influența construcțiilor din limbile străine citate explică generalizarea utilizării cuvîntului într-o serie

[60] Cf. Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris, V, 1962, s.v. *puits*.

[61] Giacomo Devoto, Gian Carlo Oli, *Dizionario della lingua italiana*, Florența, 1971, s.v. *petrolio, pozzo*.

[62] *Gramatica fizicii...*, p. 233^r, 324^r.

[63] Devoto — Oli, *op. cit.*, s.v. *pozzo*.

[64] Vezi *Documente privitoare la economia Țării Românești. 1800 — 1850*, culese de I. Cojocaru, Editura Științifică, București, 1958, vol. I, p. 265, 266 (a. 1822), p. 354 (a. 1825), p. 404 (a. 1828), vol. II, p. 908, 909 (a. 1846) ; cf. *puț cu păcură, ibid.*, vol. I, p. 256 (a. 1822), p. 272, 273 (a. 1823), p. 310 (a. 1824), p. 342 (a. 1825). Atestări pentru graiurile populare de astăzi, vezi în *TD. Munt.*, II, p. 90 — 91 (*gaură de puț, puț, gura putului*), 174 (*gura putului*), 308 (~).

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

de terminologii tehnice, cu atît mai mult cu cît în Moldova, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, excavațiile amenajate pentru extragerea petrolului s-au numit *gropi de păcură* sau *băi de păcură*, iar proprietarii (și lucrătorii) *gropași*[65]. Paralel apar însă și denumirile *fîntînă*, *fîntînă de păcură* („să aveți a opri acele fîntîni de păcură... să nu aibă treabă călugării de Bistrița a lua păcură", 1642 — 1643, Tazlăul Sărat[66]; „oameni bătrîni ce s-au tot hrănit într-acele fîntîni de păcură", 1646, *ibidem*), *fîntînă neagră* („fîntîna neagră în brădet, drept în deal, în stînci"; 1642—1643, Tazlăul Sărat[67]), *fîntînă neagră cu păcură* (1646, Fărloești, pe Tazlăul Sărat; *ibidem*, p. 292); cf. și *fîntîni de păcură* numite apoi „acele *păcuri*" (1709; *ibidem*, p. 298), locul unde erau „fîntînile" numindu-se „poiana cu *păcurile*" (1658; *ibidem*, p. 292).

Se poate nota, în același timp, că excavațiile de la exploatările de sare din zona Trotuș — Vrancea se numeau *guri de ocnă*[68], dar masivul de sare se afla la mică adîncime (*ibidem*, p. 7).

2.1.4. Luînd în considerație rezultatele analizei sensurilor acestui cuvînt și a vechimii și semnificației sintagmelor create pe baza lui, avînd ca punct de plecare informațiile din DLR, putem conchide că *puț* 'excavație în pămînt, amenajată în mod special, pentru aprovizionarea cu apă potabilă', care în trecut a putut să fie folosit într-o arie mai largă a dacoromînei, se prezintă ca un termen r e g i o n a l, caracteristic graiurilor din Muntenia (cu zonele învecinate din Oltenia și Transilvania) și celor din sudul Moldovei.

2.2. Statutul de termen regional al lui *puț* este pus în evidență, indirect, de analiza evoluției semantice pe teren românesc a (adj.) lat. *fontana* și a valorii de întrebuințare a cuvîntului *fîntînă* în perioada în care s-a remarcat restrîngerea ariei de circulație, în graiurile populare, a lui *puț*.

2.2.1. În afara ariei sud-estice *puț-puțar* de pe harta 1 din text, în punctele din întreaga țară anchetate de Emil Petrovici s-a înregistrat termenul *fîntînă* [cu roată] (în Oltenia și *bunar*, *ciutură*). Mai mult, chiar în aria *puț* apare și *fîntînă* ca sinonim în pct. 791, 899, 928 și 987, din Muntenia și din Dobrogea (pe hărțile din ALR II, s.n., vol. III, citate mai sus: 1.). Coroborate cu informațiile din anchetele pentru *NALR. Oltenia*, *Muntenia* și *Moldova și Bucovina* la care ne-am referit mai sus, aceste date ne atestă că, cel puțin începînd cu deceniul al treilea al secolului nostru, în graiurile populare românești din Muntenia, Oltenia și sudul Moldovei se poate semnala tendința de generalizare a termenului *fîntînă*, cu sensul de 'excavație în pămînt, amenajată în mod special, pentru aprovizionarea cu apă' în detrimentul lui *puț* cu același sens, sau al altor termeni locali (mai ales în Oltenia), ca rezultat al influenței limbii literare[69]; de remarcat însă că DA nu înregistrează pe

---

[65] Valerian Popovici, *Începuturile exploatării capitaliste a petrolului în Moldova*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, I, 1957, p. 251, 257 — 258, 264, 267; cf. id., *Un moment din lupta împotriva exploatării a gropașilor din „Băile de păcură" de la Lucăcești — Bacău la mijlocul sec. XIX*, în „Studii și cercetări științifice", seria III, Științe sociale, Iași, VI, 1955, nr. 3 — 4 unde se reproduce o *jalobă* făcută în 1853 de „gropașii cu gropile de păcură de pe moșia Lucăceștilor" (p. 128).

[66] IORGA, S.D., VI, p. 291; cf. și *„fîntîna de sus..., groapa de jos"* (p. 292).

[67] *Ibidem*, p. 291.

[68] D. Vitcu, *Exploatarea sării în Moldova pînă la 1828*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»", XI, 1974, p. 28. Nu ne oprim aici asupra *fîntînilor de slatină*.

[69] Pe harta 216 din *NALR. Oltenia*, vol. II, s-a notat că *fîntînă* 'excavație special amenajată...' este recent (sau că celălalt termen este vechi în raport cu acesta) în pct. 920, 946, 956

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

fîntînă ('puits, Brunnen') la scriitorii munteni incluși în bibliografia fișată pînă la publicarea tomului II, partea I, F—I (1934).

2.2.2. De fapt, lat. *fontana* este cunoscut în graiurile de pe întreg teritoriul dacoromân întrucît, spre deosebire de *puț*, care numea în primul rînd o excavație[70], *fîntînă* numea 'apa care izvorăște, izvorul propriu-zis'[71]. Acest sens este înregistrat în DA din primele texte (*Psaltirea Scheiană*, Coresi), dar apare și după secolul al XVII-lea[72], la scriitorii moldoveni, dar mai ales la cei munteni. Astfel trebuie interpretat, de exemplu, cuvîntul în următorul context din cronica lui Neculce, în care este explicat termenul mai nou, *cișmea* : „făcut-au... așijdere și 2 cișmele, fîntîni aduse pre oale, cu mare cheltuială..." (cf. DA, s.v. *cișmea*). *Fîntînă* 'izvor' poate fi semnalat și la Eminescu, în *Sara pe deal* : „Apele curg clar izvorînd în fîntîne" (în aceeași poezie cuvîntul apare și cu sensul 'puț' : „Scîrțîie-n vînt cumpăna de la fîntînă"[73]). Pentru scriitorii munteni, care foloseau în mod curent termenul *puț*, *fîntînă* apare cu sensul 'izvor' pînă la jumătatea secolului al XIX-lea. Astfel, după Iordache Golescu, *Condica limbii rumânești* (cca 1832), *helestеul* este „apa ce se strînge din vine de apă curgătoare, adică din fîntîni, proprindu-li-să curgerea cu zăgas" [74]. La fel trebuie interpretat *fîntînă* în următoarele versuri ale lui Iancu Văcărescu : „În crîngșor, unde-o fîntînă/Curgînd face helestеu" [75]. În graiurile din Muntenia *fîntînă* s-a folosit, prin generalizare, pentru orice fel de izvor, astfel că Iosif Genilie, vorbind de *productele* minerale ce se găsesc în solul Țării Românești, alături de aur, argint, sare, menționează și „fîntîni de păcură multă ; acestea sînt și mai căutate" [76].

2.2.3. Acest sens al lui *fîntînă* se păstrează în graiurile populare din sudul țării pînă în zilele noastre, așa cum atestă numeroase observații de pe harta 216 din *NALR. Oltenia*, vol. II, în legătură cu utilizarea cuvîntului discutat : „fîntîna era cînd luai apa de la suprafață, nu era groapa adîncă" (pct. 908) ; „fîntîna îi așezată pe un izvor care curge" (pct. 916 ; *i* cf. 921, 926) ; „fîntînă e pe un deal și care curge singură la vale" (pct. 927) ; „un crov de 1—2 m, îngrădit, cu blană sau cu ciment, de unde izvorăște apa" (pct. 941) ; „fîntînă [se zice] la izvor, apa curge singură" (pct. 950) ; „fîntînă sau ștubei ; apa izvorăște dintr-un buștean de lemn, cu o firidă pe unde iasă

(față de *bunar*), 959, 966 (față de *ciutură*), 963 (față de *puț*), 908 (față de *ștubei* ; în acest caz este vorba și de diferențe în ceea ce privește amenajarea). *Fîntînă* cu acest sens apare și în *TD. Munt.* ; vol. I : p. 337, 462 — 463, 474 ; vol. II : p. 274 — 275 (cf. și „a dat de vînă de apă"), 436 (cf. „cînd ai găsit vina"), 627 (are cumpănă), 643. Cuvîntul *fîntînă* este mai frecvent decît *puț* (cf. 1.), dar adesea nu se poate preciza sensul cu care este întrebuințat (cf. vol. I, p. 243, 245, 261, 297, 339, 378, 380, 409, 433, 439, 456, 467 ; vol. II, p. 364, 499, 513, 632, 638, 691, 709, 801, 873).

[70] Vezi, de altfel, sensurile lat. *puteus*, după Quicherat—Daveluy—Chatelain, *Dictionnaire latin-français*, ed. a 51-a, Paris, 1922 : „puits ; silo ; trou pour planter des arbres ; cachot pour les esclaves ; abîme de l'enfer".

[71] Vezi și sensurile originare ale fr. *fontaine* „eau vive qui sort de terre et se répand à la surface du sol, source" (Robert, *op. cit.*, s.v.) și it. *fontana* (arhaic) „sorgente" (Devoto — Oli, *op. cit.*, s.v.).

[72] Cf. în DA un citat din Dosoftei ; pe de altă parte, Pușcariu, *op. cit.*, p. 278, aprecia că *fîntînă* cu sensul de 'izvor' s-a folosit „pînă prin secolul al XVII-lea".

[73] Cf. *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, sub redacția acad. Tudor Vianu, București, 1968, s.v.

[74] Apud Constantin C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, București, 1964, p. 127.

[75] După DA, s.v. *helestеu* ; s-a corectat *curînd* prin *curgînd* cum apare în vol. *Colecție din poeziile d-lui marelui logofăt...*, București, 1848, p. 12.

[76] *Geografie...*, 1835, p. 186.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

apa" (pct. 956; cf. și pct. 945, 951, 953, 955, 960, 964). Sensul 'izvor captat', pe baza textelor dialectale înregistrate în această provincie, a fost semnalat pentru pct. 910, 919, 920, 921, 924, 929, 950, 954, 958 și 926: „fîntînă înseamnă că este o ... un izvor care stă grămadă jos, nu ciutură. Are deosebire fîntîna-ntre [= față de] ciutură" (*NALR. Oltenia, Glosar*). De remarcat că toate aceste puncte reprezintă localități ce se află în jumătatea de nord a Olteniei, în Podișul Getic, unde groapa special amenajată din care se scoate apă (cu cumpăna) se numește *ciutură* (pct. 916, 921, 926, 960, 964), *bunar* (941, 945, 950, 951, 953, 955), eventual *puț* (pct. 927).

Sensul în discuție este confirmat de înregistrarea în localitatea Peștișani, jud. Gorj a substantivului [pl.] *fîntînișuri* 'izvoare': „[rîul] vine din fîntînișuri 'izvoare'"[77] (ALR II, s.n., h. 822, pct. 836), localitate în care, în ancheta pentru *NALR. Oltenia*, la întrebarea „Cum îi spui locului de unde iese din pămînt apă bună de băut ?", s-a răspuns *izvor*, *fîntînă*, adăugîndu-se: *„fîntînește* apa" (cf. vol. II, material necartografiat, planșa 47, [1625], pct. 938). Pentru același uz în graiurile din sudul Transilvaniei, cf. toponimul *Fîntîniști* „nume al unui versant de deal, cu multe izvoare", înregistrat de M. Homorodean în localitatea Beiu — Orăștie; autorul derivă numele de la *fîntînă*, „aici cu sensul etimologic de 'izvor'" [78].

Atestări incidentale ale sensului 'sursă amenajată de apă potabilă' al lui *fîntînă* se găsesc și în *Textele dialectale. Muntenia*. Astfel, în localitatea Dienci, Vulturești, jud. Olt, se subliniază chiar diferența semantică față de *puț*: „m-am dus să iau apă dă la o fîntînă acolo... aia nu mai era puț, e fîntînă mică făcută dă lemn, așa, la suprafața pămîntului, une iese izvorul dîn mal direct în ea" (vol. I, p. 203). Același sens este de presupus într-un text din Suhaia, jud. Teleorman, dat fiind că fîntîna despre care se vorbește are „douăsprezece țuțuruie" (*ibid.*, p. 785) sau, pentru o localitate din zona de sub munții Buzăului (Slon-Cerașu, jud. Prahova), întrucît fîntîna se găsește pe una din văile din sus de sat, unde se adapă noatenii, și unde informatoarea s-a întîlnit cu un rîs (vol. II, p. 251).

Observații similare cu cele citate din anchetele pentru *NALR. Oltenia* am notat în trei localități din județul Vrancea, unde am înregistrat *fîntînă* alături de *puț*, observații prin care se subliniază ideea de a d î n c i m e pentru realitatea denumită prin cel de al doilea termen: Mera (puțul e adînc de 8—10 m), Bîtcari-Nistorești (puțul este cu cumpănă) și Nereju, unde se precizează că fîntîna este aceea din care se scoate apa cu ajutorul unui cîrlig sau cu găleata ținută cu mîna, iar puțul este cu cumpănă sau cu roată (vezi 1.).

Pentru zona din centrul Moldovei în care *puț* era mai mult sau mai puțin cunoscut pînă la începutul secolului al XIX-lea, constatăm, pentru secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, utilizarea lui *fîntînă* în diferite sintagme ce conferă acestui termen semnificațiile de 'excavație în pămînt special ame-

[77] Glosă utilă pentru explicarea lui *fîntînîș* (atestat și în nume de locuri) de la Radu Sp. Popescu, *Graiul gorjenilor de lîngă munte*, Craiova, 1980, p. 128—129, unde găsim și o bogată listă de toponime pornind de la *fîntînă*. Într-o recenzie la *op. cit.*, Valeriu Rusu atribuie *fîntînii* valoarea de „prezență etnografică" (se vorbește de „construirea fîntînilor"; *Anuarul ICED*, 1982, Seria B, 2, p. 440). De fapt, în această zonă, *fîntîna* denumește în primul rînd o prezență *geografică naturală*, aspect nu mai puțin semnificativ pentru istoria limbii.

[78] *Note de toponimie*, în CL, XVI, 1971, 2, p. 286. Pentru „sinonimia parțială" *fîntînă—izvor* în această arie, cf. și O. Vințeler, *Din microtoponimia comunei Ilia...*, în *Studii de onomastică*, III, Cluj-Napoca, 1982, p. 369—370.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

najată...', 'sursă amenajată'. Este vorba de *fîntînă cu budeu*, dintr-un act din 1690 (cu un adaos din 1699), referitor la seliștea Cotîrleștilor (ținutul Vaslui), fîntînă în care a căzut un băiat (vinovatul este pedepsit cu plata unui bou)[79], sau *fîntînă cu budăi*, dintr-o mărturie hotarnică de la 1776, privitoare la satul Fedeleșeni (ținutul Roman)[80].

2.2.4. Diferența dintre aria sudică, care a păstrat pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea distincția inițială (etimologică) între *fîntînă* 'source, Quelle' și *puț* 'puits, Brunnen', și cea nordică, în care *fîntînă* a evoluat de timpuriu spre sensul 'puits, Brunnen'[81], este pusă în lumină de circulația termenului *fîntînar* 'om care sapă fîntîni sau/și se ocupă de întreținerea lor' (cf. DA, s.v.), înregistrat în graiurile din Moldova, dar și din celelalte provincii, mai puțin Muntenia (vezi 1.), după cum atestă ALR II, s.n., h. 848 (în numeroase puncte de pe această hartă s-au notat răspunsuri de tipul *meșter, maistor, zidar, pietrar, lemnar*, dar și [*om*] *care face* [*sapă*] *fîntîni* [*bunar*], *săpător* etc.). Pe de altă parte, *fîntînă*, ca termen desemnînd o amenajare specială, a fost utilizat în Moldova, în terminologia exploatării petrolului, cel puțin de la jumătatea secolului al XVII-lea (vezi 2.1.3.).

Locul lui *fîntînă* 'source, Quelle' l-au luat treptat împrumuturile *izvor, șipot*, atestate în scris de la jumătatea secolului al XV-lea[82]. Paralel, dat fiind faptul că izvorul (sau șipotul) a cunoscut diferite amenajări (plasarea pe sursa de apă a unui trunchi de copac scobit, captarea pe un uluc, dirijarea apei pe o țeavă etc.), pentru *fîntînă* 'source, Quelle' s-au folosit apoi și alți termeni : *șt(i)ubei* (și *știob*) (DLR), *budăi, budău, budalău, budui, buduroi*[83], apoi *cișmea* (cf. DA), termeni care (exceptîndu-l pe ultimul) au fost înregistrați în graiurile populare și după texte aparținînd tuturor provinciilor românești (și au pătruns în toponimie[84]). Această mutație a creat condițiile pentru ca, mai mult sau mai puțin recent, *fîntînă* 'puits, Brunnen', ca termen al limbii literare, să poată pătrunde, fără a provoca confuzii, în aria sud-estică *puț*, fapt confirmat și de anchetele pentru *Atlasul limbilor Europei* (v. harta 3 din text).

2.2.5. Pentru statutul de termen regional al lui *puț* pledează însă în mod convingător faptul că *fîntînă* 'source, Quelle' a fost utilizat de scriitori munteni pînă la jumătatea secolului al XIX-lea, sens înregistrat în graiurile din sudul țării pînă astăzi, mai ales în zona subcarpatică.

[79] Cf. DA, s.v. *budăi*, după IORGA, S. D., VI, p. 145.

[80] *Ibid.*, după URICARIUL, XIX, p. 33.

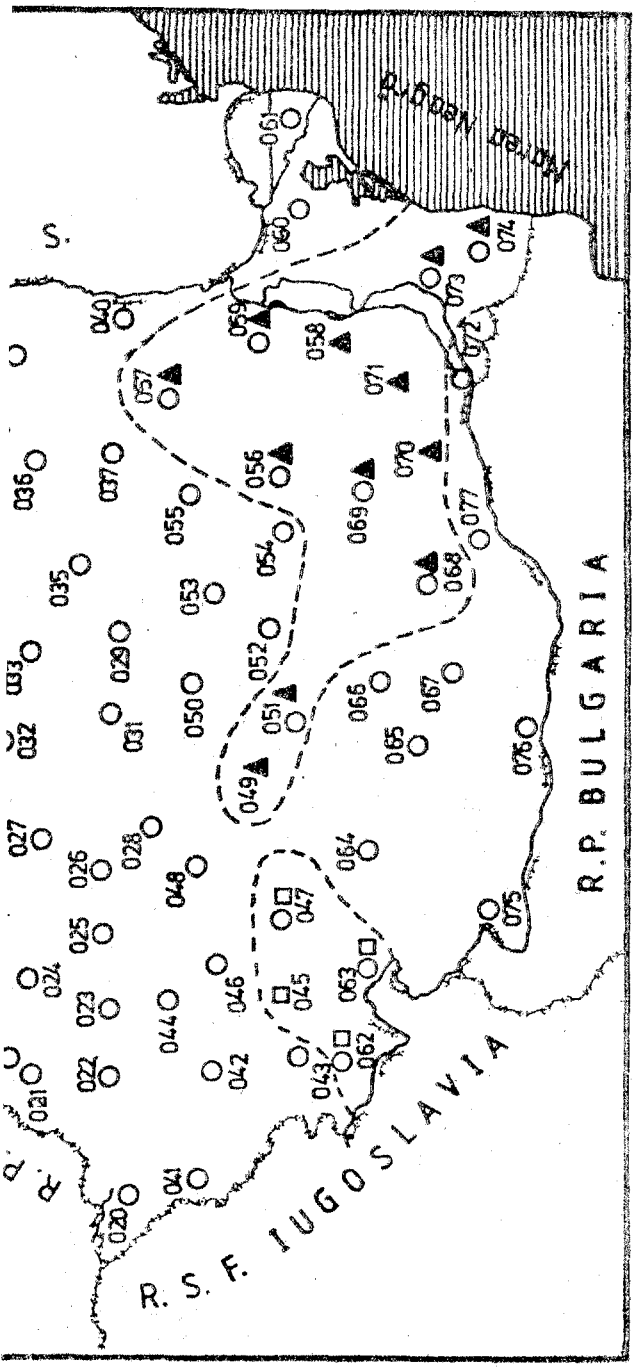
[81] Prima atestare certă a acestui sens, după DA, este din *Biblia* de la București (1688). În documentele slavo-române, *fîntînă, fîntînea* (deosebit de frecvent cu forma de pl. articulat) și *fîntînță* au fost înregistrate numai în toponimie, începînd de la 1426 (DERS, s.v.). După comunicarea lui Dragoș Moldovanu, în Bucovina și în nordul Moldovei, *fîntînele* are sensul de 'izvoare (neamenajate)' ; cf. mai sus *fîntînișuri, fîntînești* și (a) *fîntîni*.

[82] Cf. DERS ; primele atestări pentru *izvor* : 1453 în Țara Românească și 1490 în Moldova ; în antroponimie : 1496 în Țara Românească ; în toponimie : 1445 în Moldova, 1486 în Țara Românească ; pentru *șipot* : 1441 în Țara Românească, 1490 în Moldova ; în toponimie : 1445 în Moldova, 1482 în Țara Românească.

[83] Prin *buduroi* 'horn, ogeag la casele țărănești' (cf. DA) se poate explica sensul 'coșul prin care iese fumul într-o casă țărănească' al lui *fîntînă* (sens înregistrat în CADE și DA).

[84] Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 77, 239, 501 — 502, 552. În ceea ce privește sensul lui *fîntînă* ca toponim, autorul observă că „foarte des este vorba de izvoare naturale, și nu numai în Muntenia (cu teritoriile lingvistice aferente), unde termenul consacrat pentru 'fîntînă artificială' este *puț* ci și în Moldova. Prin urmare, cele mai multe dintre aceste toponimice sînt sinonime cu *Izvorul, Șipotul* etc." (p. 240).

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

Harta 3

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07

Diferența dintre uzul curent în Muntenia și Moldova este ilustrată de nararea aceleiași teme de către Ispirescu și Creangă. La primul găsim termenul *puț* : „ ... fata slei puțul și plecă înainte..." (*Fata moșului cea cuminte*, ISPIRESCU, L., p. 348), căci *fîntînă* înseamnă 'izvor, balta de lîngă izvor': „Pe atunci se botezau copiii într-o fîntînă sub un munte..." ; „ ... o capră... se adăpa la apele cele limpezi ale fîntînei" (*ibid.*, p. 134, 135). La Creangă, fata moșneagului dă de „o fîntînă mîlită și părăsită", pe care o „rînește" și „grijește foarte bine", iar la întoarcere „fîntîna grijită de dînsa era plină pînă-n gură de apă... și pe colacul fîntînii erau două pahare de argint" (*Fata babei și fata moșneagului* ; CREANGĂ, P., p. 287, 290). Dacă aici *fîntînă* poate să mai însemne încă și 'izvor amenajat', în *Povestea lui Harap Alb* apare însă „o fîntînă cu ghizdele de stejar", care „era adîncă și nu avea nici roată nici cumpănă, numai o scară de coborît la apă" (*ibid.*, p. 204).

III. 0.1. Pe baza comparației dintre semnificația termenilor *lac* și *baltă*, pe de o parte, și a lui *puț* față de *fîntînă*, pe de altă parte, am putut constata statutul de elemente r e g i o n a l e dacoromânești sudice al lui *lac* 'băltoacă' și al sensului 'excavație în pămînt, amenajată în mod special, pentru aprovizionarea cu apă potabilă' al cuvîntului *puț* pentru o perioadă ce se înscrie între prima jumătate a secolului al XIX-lea (pe baza unor texte aparținînd limbii literare) și deceniile 3—8 ale secolului nostru (pe baza rezultatelor din anchetele pentru ALR și NALR).

0.2. Izolarea *din lac în puț* este, la rîndul ei, o mărturie privind utilizarea regională a celor doi termeni, cu sensurile menționate, datorită raporturilor ce pot fi stabilite între ei în diferite variante ale expresiei idiomatice, atestate pentru secolul al XIX-lea tot din surse muntenești.

1. Interpretarea ca uzuri regionale a lui *lac* și *puț* în expresiile idiomatice construite cu *a sări, a da, a cădea* presupune satisfacerea condiției ca realitățile denumite de cei doi termeni să se găsească în v e c i n ă t a t e imediată în mediul natural. Deși acest aspect este ușor de admis (vezi și I.2.2.1., cu privire la semnificația lui *lac* într-un punct din *NALR. Oltenia*), prezentăm cîteva contexte caracteristice, după Crăinicianu, *Igiena...*, și pentru a sublinia elementele lexicale de referință. Este vorba de extrase, comentate, din rapoarte sanitare apărute în „Monitorul oficial" din anii premergători publicării cărții (cf. *Băuturi și ape în diferite județe*), în care, pentru județul Dolj se semnala (1889) că „apele de băut lasă de dorit în părțile cîmpului și multe fîntîni sînt înconjurate de *lacuri* (subl. n.) formate din apa din ele, în care zac porcii și bivolii" (p. 293) ; pentru Ialomița (1895) : „apa de băut din puțuri s-a îmbunătățit, astupîndu-se gropile din jurul puțurilor... și punîndu-li-se cumpene" (p. 296) ; pentru județul Olt (1894): „numai cele [fîntînile] de lîngă case se infectează și pe lîngă unele dintre ele sînt *băltăcuri* (subl. n. ; p. 301) ; pentru Vlașca (1887) : „puțurile pentru ape au bălți primprejur" (p. 309 ; cf. și p. 290, 304, 308, 326). Se poate observa variația dintre uzurile literare *fîntînă — baltă* 'apă stătătoare puțin întinsă și adîncă, băltoacă'[85] și termenii locali *puț* și *lac* (*băltac*), care pătrund în textele cu caracter oficial.

[85] Aceste cuvinte sînt asociate în mod obligatoriu în versurile populare din Transilvania : „Mere nora la fîntînă/ Cu cămașa soacrii-n mînă/ Și-o afund-odată-n baltă (= băltoaca de apă murdară ce se formează pe lîngă fîntînă din apa ce se varsă pe jos din găleată)/ Și o țîpă peste poartă : / Na-o, soacră, că-i spălată !" (Jarnik-Bîrseanu, *Doine...*, după DA, s.v. *baltă*).

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

O adevărată șansă pentru aprecierea raporturilor dintre *puț* și *lac* în graiurile din sudul țării alătură cele două uzuri regionale la N. Filimon, într-o frază din cap. XXVIII al romanului *Ciocoii vechi și noi* : „În unul din colțurile curții era un puț cu roată, lîngă care se formase un lac de apă, ce servea de scăldătoare cîtorva rațe românești și leșești“ [86].

2. După Zanne, *Proverbele românilor*, *a* **sări** *din lac în puț* (în sursele citate verbul se află la prezent sau la perfectul compus) apare la Iordache Golescu (*Condica limbii rumânești*, cca 1832), la Anton Pann (*Povestea vorbii*, III, 1853)[87] și la P. Ispirescu (*Legende sau basmele românilor*, 1872)[88], scriitori cu o marcată specificitate lingvistică regională. O atestare contemporană găsim la Zaharia Stancu („... aciuîndu-mă aici, sărisem, cum se spune, din lac în puț“ ; DLR, s.v. *puț*).

La Jipescu (*Opincaru...*, 1881), Zanne înregistrează *a* **da** *din lac în puț* (*op. cit.*, vol. I, p. 201).

În sfîrșit, pornind tot de la Zanne, constatăm că primele atestări ale formulei *a* **cădea** *din lac în puț* aparțin unor dicționare (Laurian și Massim, *Dicționariul...*, 1872, s.v. *puț*, și Damé, *Nouveau dictionnaire français-roumain*, 1893—1894, s.v. *lac* ; s.v. *puț* apare însă „*a sări* din lac în puț“).

2.1. Chiar considerînd anterioritatea atestării formulei cu *a sări* ca avînd o valoare relativă, simpla existență a acesteia în aria sudică *lac* 'băltoacă' — *puț* 'excavație în pămînt special amenajată pentru aprovizionarea cu apă potabilă' ne îndreptățește s-o considerăm drept constatarea unei întîmplări (ce s-a repetat) și care constituie punctul de plecare pentru o zicală al cărei sens figurat a rezultat din referirea la situații comparabile din viața cotidiană sau la mediul social. Aceasta din cauză că *a sări*, prin comparație cu *a da* și *a cădea*, se individualizează prin caracterul concret al mișcării descrise (în cazul de față o mișcare bruscă, ca aceea pe care ar face-o cineva voind să se ferească de inconvenientele ce rezultă din a fi nimerit într-o băltoacă, mișcare de jos în sus în urma căreia ar cădea în puțul de alături) ; pe de altă parte, *a sări* a dezvoltat un număr considerabil mai mic de sensuri abstracte, figurate.

2.1.1. O probă în acest sens o constituie, mai întîi, faptul că, pe măsură ce ne îndepărtăm de optica unei *cópii a realității* (a constatării unui fapt real) ca aflîndu-se la baza acestei zicători[89], verbul *a sări*, tot mai puțin înțeles în ordinea de idei a motivării, poate lipsi[90] sau trece pe al doilea plan, în favoarea lui *a cădea*, care la Iordache Golescu se afla în explicația sensului figurat („... cînd dintr-o primejdie mai mică cădem într-alta mai mare“ ; „se zice pentru cei ce, vrînd să scape d-o mică supărare, cad în mai mari necazuri“ (ap. Zanne, *op. cit.*, I, p. 201). În al doilea rînd, *a sări* nu apare niciodată pentru a explica formulările ce pun pe primul loc pe *a da* sau *a cădea*. În cursul testului la care ne-am referit mai sus (cf. I.1.1.), am înregistrat frecvent expresia în formularea cu *a cădea*, paralel cu cunoașterea sensului 'apă stătătoare

---

[86] După DLR, manuscris, Litera L, s.v. *lac* (cf. *Opere*, II, București, 1957, p. 264).
[87] Zanne, *op. cit.*, vol. I, 1895, p. 201.
[88] *Ibid.*, vol. II, 1897, p. 716.
[89] A cărei origine nu am găsit-o explicată în literatura de specialitate.
[90] Cf. Scriban, *Dicționar...*, s.v. *lac* : „*a cădea din lac în puț*, a ajunge dintr-o stare rea într-alta și mai rea“.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

întinsă și adîncă' pentru *lac* (CURENT). Aceeași optică pare s-o dovedească prioritatea acordată lui *a cădea* înregistrîndu-se formula s.v. *puț* în DLR, explicată pornind de la verbul *a da* : „*a cădea* (sau *a sări*) *din lac în puț* = a da de un rău mai mare, fugind de alt rău". De fapt, apariția lui *a cădea* în formularea zicătorii nu este numaidecît un efect al „glosării" ei pornind de la acest verb[91], căci este ușor de presupus, inițial, o succesiune a celor două mișcări : **a sări din lac și a căzut în puț*.

Pe de altă parte, *a cădea*, cu sensurile proprii, nu e x p l i c ă raporturile ce se stabilesc între *lac* și *puț* ca un fapt din realitate, mai ales datorită valorii prepoziției *din*. Prezența verbului *a cădea* constituie o r e m o t i v a r e a acestor raporturi, pe baza unor sensuri figurate din contexte ca *a cădea la pat*, ~ *cu inima* = „a despera" (în *Lexiconul de la Buda*, 1825), ~ *pe mîna* (*în ghearele*) cuiva (DA, s.v. *cădea*), ~ *în mizerie*, ~ *în dizgrație* (CADE) etc. Această remotivare (în majoritatea expresiilor citate, lui *a cădea* i se poate substitui *a ajunge* ; vezi mai sus și explicația lui Scriban) este exterioară punctului de plecare, întrucît neutralizează importanța suportului lexical inițial al expresiei, al cărei sens figurat are la bază diferența dintre *lac* 'băltoacă' și *puț*. Între *lac* 'apă stătătoare întinsă și adîncă' și *puț* (care este prin excelență adînc) ca ipotetic punct de plecare pentru *a sări* (*a cădea*, *a da*) *din lac în puț* diferența este de valoarea nuanțelor (CURENT : din lac te mai poți salva înotînd etc.) ; or, pentru a se contura o imagine cu note transmisibile este nevoie de contrastul pe care îl subliniază sensul regional al lui *lac* (pentru semnificația acestui cuvînt la Pann, cf. *setosul bea apă din orice lac*, ap. Zanne, *op. cit.*, IV, p. 118 ; de observat și că în TDRG *sare* (sau *dă*) *din lac în puț* apare sub sensul 'kleine Ansammlung stehenden Wassers' ; cf. I.1.1.).

Remotivarea imaginii ținînd seama de sensul literar al lui *lac* duce și la reinterpretarea semnificației expresiei, prin atenuarea diferenței dintre cele două situații comparate. O mărturie în acest sens pare s-o aducă redactarea explicației pentru *a sări din lac în puț* în DLR, s.v. *a sări* : „a intra *dintr-o nenorocire în alta* (subl.n.), a scăpa ori a fugi de un necaz și a da de altul mai mare"[92], ce reflectă importanța tot mai mică pe care o suscită în astfel de cazuri punctul de plecare[93], lexicograful devenind chiar involuntar interpretul vorbirii curente[94].

2.1.2. Formularea *a da din lac în puț*, deși poate reprezenta o variantă propriu-zisă, datorită numeroaselor sensuri ale verbului *a da*, pare totuși să se afle în aceeași situație cu *a cădea* ~, reprezentînd o interpretare a efectului, și nu o descriere a cauzei, ca *a sări* ~, în măsura în care *a da* poate fi interpretat ca 'a ajunge', 'a nimeri' (cf. DA, s.v. *a da*, **II.5.**). Este de remarcat

---

[91] Cf. și *Dicționar de expresii și locuțiuni românești*, București, 1969, s.v. *lac* : „*a sări* (sau *a cădea*) *din lac în puț* = a c ă d e a [subl. n.] dintr-o nenorocire în alta mai mare, a da de un rău mai mare fugind de alt rău, a da din rău în mai rău".

[92] Manuscris, Litera S.

[93] Vezi și explicația pentru *ai carte, ai parte* în *Dicționarul de expresii...* („dacă ai știință de carte reușești mai ușor în viață" ; cf. DM, DEX) care neglijează sensul 'document, act de posesiune, de hotărnicie, înscris' al lui *carte*.

[94] Vezi „*a sări* (sau *a cădea*, *a da* etc. [subl. n.] *din lac în puț*" în DEX și MDE², în care *etc.*, nejustificat bibliografic, poate să reprezinte însă cunoașterea altor formulări din vorbire cu *a ajunge*, sau cu alte verbe, eventual considerate p o s i b i l e.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

că pentru numeroase expresii și locuțiuni există variante paralele cu *a da* și *a cădea* : *pasărea vicleană dă singură în laț, cine sapă groapa altuia dă el singur într-însa* ; *a da în brînci, ~ în nas, ~ în genunchi, ~ pe gînduri* etc. (*ibidem*).

2.2. Proximitatea în spațiu și în timp și sensul evoluției [rău] → [mai rău] caracterizează cîteva zicători sinonime : *a sări din căldare în foc* (Laurian și Massim, *op. cit.*, s.v. *a sări* ; cf. *a cădea din căldare în foc*, s.v. *cădea*, unde acesta este însă motivat în planul realității), *ca să scapi de fum de multe ori te arunci în foc* (DA, s.v. *arunca*, tot după Iordache Golescu, explicată astfel : „... ca să scapi de o primejdie mai mică, intri în cea mai mare" ; Zanne, *op. cit.*, I, p. 184—185)[95].

În alte zicători sinonime prima notă este absentă, accentul căzînd pe [rău] → [mai rău] : *fuge de cîini și dă peste lupi* (înregistrată în DA la verbul *a da*, de la Iordache Golescu : „adică [fuge] d-un rău mai mic și dă piste altul mai mare" ; Zanne, *op. cit.*, I, p. 380) sau *fuge de ploaie și dă de noroaie* (DA, *loc. cit.*). Avînd ca punct de plecare o metaforă (ce rezumă situații cum sînt cele prezentate anterior), la același grup aparține *a scăpa de dracu și a da peste tată-su* (SCRIBAN, D., s.v. *drac*).

În sfîrșit, expresivitatea asigurată de rimă și de ritm pare să stea la baza altor formule : *a ajunge din pod în glod* (DA, s.v. *ajunge*, după Pann, *Povestea vorbii*, precedată de *Cine are tovarăș nerod...*) și *am scăpat de dracul și am dat peste lacul* (Damé, *op. cit.*, s.v. *lac*), ce pare să fie o variantă acomodată lexical, din motive de sonoritate[96], a zicalei citate în alineatul precedent după Scriban. De altfel, este de observat că în aceste formule se pierde și ideea de contrast, prezentîndu-se două alternative : [una] → [alta][97].

Desigur, evoluția formei primare a expresiei pe care o cercetăm a avut loc în cadrul acestei familii frazeologice și al cîmpului frazeologic ce se conturează pe baza expresiilor citate, sinonimice, date fiind elementele lexicale comune (*a sări, a cădea, a da*) și semnificația lor generală. Pentru analiza ei în diacronie, putem observa, mai întîi, existența zicătorilor ce pun în relație două verbe :

a scăpa ⟨ (de fum) — *a te arunca* (în foc)
(de dracu) — *a da* (peste tată-su, ~lacul)

[95] Cf. și fr. *tomber de la poêle sur la braise* = tomber de mal en pis, sau germ. *vom Regen in die Traufe*, prin care Theochar Alexi, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Brașov, 1906, traduce rom. *din lac în puț*. Ideea [rău] → [mai rău] este ilustrată și de rus. из огня да в полымя (= din foc în vîlvătaie) sau de bulg. от тръна та на глог (= din scaiete în măcieș).

[96] Cf. și *sacul — dracul* (Zanne, *op. cit.*, III, p. 352, dar și „Pămîntu clatină pe lacu lacilor,/ Pe dracu dracilor" ; Al. Roseti, *Limba descîntecelor românești*, București, 1975, p. 106 (pentru forma de pl. *lace*, cf. mai sus, I. 2.2.1., 2.2.2., și UDRESCU, Gl.). Asocierea celor două cuvinte poate fi explicată așadar și printr-un motiv al mitologiei populare, întrucît printre termenii pentru „drac", pe lîngă *ăl din baltă* (DA), găsim și *cel din lac* (*ibid.*). Alături de aceasta poate fi pusă și sintagma *cel din lăgărie*, discutată de Vasile Bogrea (cf. *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971, p. 115 — 116), care, combătînd o ipotetică apropiere de *logorce*, aduce în discuție posibilitatea referirii la *răgălie*, dar conchide : „mai probabil însă avem a face cu un nume de localitate (pe care dicționarele geografice de care dispunem îl ignorează)". Întrucît *lăgărie* apare în Muntenia (Zanne, *op. cit.*, VII, p. 30), provincie ale cărei graiuri cunosc și sonorizarea ocluzivelor surde intervocalice, cuvîntul trebuie interpretat drept *tăcărie*. Pentru *lac* „locuința tuturor dracilor", cf. Zanne, *op. cit.*, VI, p. 577.

[97] Vezi la Ion Budai-Deleanu : „...neștiind unde să scape de o nevoie dau pe alta" ; *Țiganiada, Argument* la *Cîntecul VII* (după DLR, manuscris, Litera S, s.v. *scăpa*).

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

a fugi (de cîini / de ploaie) — *a da* (peste lupi / de noroaie).

De aceea, considerăm că nu este exclusă o variantă cu două verbe de tipul: *a sări din lac și a cădea în puț*, contrasă în *a sări* (*a cădea, a da*) *din lac în puț*, sub influența formulelor în care al doilea verb nu se impune cu necesitate : *a sări din căldare în foc, a cădea din căldare~*, sau nu este de presupus (*a ajunge din pod în glod*).

Pe măsura extinderii utilizării zicalei în afara ariei regionalismelor *puț* și *lac* 'băltoacă' și sub influența sensului 'apă stătătoare întinsă și adîncă' al lui *lac*, expresia *a sări* (*a cădea*) *din lac în puț* tinde să se apropie de tipul alternativelor [una]→ [alta], datorită influenței formulelor ilustrînd această situație (*a scăpa de dracul și a da peste lacul*, eventual *a cădea din căldare în foc*, întrucît este vorba de căldarea cu apă pusă la fiert, expresia provenind, după toate aparențele, din mediul pescarilor).

IV. Analiza entopicelor *baltă, lac, puț* și *fîntînă* pe baza răspunsurilor înregistrate în anchetele pentru atlasele lingvistice românești și a unor anchete toponimice, coroborate cu date din texte literare din secolul al XIX-lea, subliniază faptul că prezența și semnificația acestor termeni în graiurile din diverse arii ale dacoromînei sînt direct legate de factori geografici.

1. O realitate geografică dominantă, bălțile Dunării, cu implicații economice majore (pescuitul, creșterea vitelor) și cu efecte în plan demografic (transhumanța), a determinat cristalizarea unor semnificații puternic individualizate ale termenului *baltă* în graiurile din sudul Olteniei, al Munteniei și al Moldovei : 'cea mai mare apă stătătoare' și 'zonă de luncă a unei ape curgătoare'. În restul țării, *baltă* înseamnă în mod curent 'apă stătătoare de dimensiuni mai mici, băltoacă'. Strîns legată de aceste două arii mari în ceea ce privește semnificațiile lui *baltă* se prezintă situația termenului *lac* în vocabularul graiurilor populare românești. În primul rînd, în aria sudică marcată de Dunăre, *lac* s-a specializat cu sensul de 'apă stătătoare de dimensiuni mai mici, băltoacă' ; termenul numește însă 'cea mai mare întindere de apă stătătoare' în zona Carpaților Meridionali (lacurile montane).

Dacă în zona de sud împrumuturile *ghiol, japșă, zăton* etc. coexistă cu *lac* și *baltă* și se explică prin necesitatea de a numi ape stătătoare de diferite tipuri și dimensiuni, în zonele de podiș și de cîmpie din Transilvania, Banat și Crișana, pentru care apele stătătoare nu se prezintă ca o determinantă geografică, termenul *lac* a fost înlocuit de împrumutul *tău*, pe cînd *baltă* s-a păstrat pentru a numi cele mai frecvente ape stătătoare, cele de dimensiuni mici (și foarte mici).

Paralel, în graiurile din întreaga țară, familia termenilor ce numesc apele stătătoare s-a îmbogățit cu alte împrumuturi: *iezer, iaz, heleșteu, rîmnic*, ultimele trei mai mult sau mai puțin legate de ideea de 'amenajare, rezervor artificial de apă stătătoare, creat în vederea pescuitului'. Dihotomia [termeni inițiali] — [termeni ulteriori] ține seama de originea cuvintelor enumerate în limba română : *baltă*, (probabil) autohton , *lac* moștenit din latină, *tău* și *heleșteu* de origine maghiară, *ghiol*, de origine turcică, iar celelalte de origine slavă, întrucît cuvintele la care ne-am referit (mai puțin *ghiol* și *tău*) apar paralel în textele slavo-române, din secolul al XV-lea (începînd cu *heleșteu*, la 1496 — 1508, pînă la *zapșă*, la 1600 ; DERS).

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

2. Un alt factor geografic primordial, existența a numeroase surse de apă potabilă la suprafața pămîntului în zona muntoasă, prin comparație cu zona de cîmpie și de podiș, unde s-a impus, ca practică uzuală, excavarea în pămînt pentru a da de izvoare de apă, și-a pus amprenta asupra prezenței ca elemente ale vocabularului curent în graiurile din două mari arii ale dacoromânei (sud-estul și nord-vestul țării) a cuvintelor *puț* și *fîntînă*, ambele de origine latină. Cercetări etnografice confirmă concluziile prelucrării și interpretării datelor lingvistice. Astfel, în Mehedinți, într-o zonă în care pînza de apă freatică se găsește, în general, la o mică adîncime, forma primitivă a amenajării unui izvor o reprezintă *știubeiul* (un trunchi de arbore scobit, plasat pe sursa de apă), iar *fîntîna* este construcția din lemn sau din piatră (eventual din cărămidă sau ciment) ce corespunde *cișmelei* din alte zone ale țării.[98]. Pentru diferite arii ale Transilvaniei se semnalează, de asemenea, utilizarea, pentru aprovizionarea cu apă potabilă, a apelor curgătoare și a izvoarelor sumar amenajate și, paralel, impunerea treptată a excavațiilor special amenajate, sub formă de *fîntîni cu cîrlig, cu cumpănă* sau *cu roată*[99] (deși în zonă se păstrează încă urmele utilizării termenului *fîntînă* 'izvor (amenajat)' ; cf. și III.2.2.3.). În ciuda unor rezerve în ceea ce privește importanța factorului geografic preluate de Dumitru Irimieș (în *op. cit.*, p. 137, autorul se referă la „păcatul determinismului geografic"), evoluția formelor de amenajări pentru captarea apei potabile face mărturia unei adaptări succesive la condiții ale mediului înconjurător mai puțin favorabile, adaptare ce se explică, desigur, prin dezvoltarea agriculturii și creșterii animalelor (ibid., p. 147, 173), dar care are la bază, în primul rînd, sporul demografic natural și mișcările de populație, ce au determinat extinderea așezărilor omenești în arii tot mai întinse[100].

De aceea, „emanciparea" omului față de condițiile mediului îmbracă, de fapt, aspectul adaptării la constrîngerile acestuia, așa cum se poate aprecia și pe baza concluziilor unui examen din punctul de vedere al hidrologului : „... dacă în cadrul unui sat, cele mai vechi așezări ale lui se află în imediata apropiere a surselor naturale accesibile de apă, tot așa, în mare, dacă satele vechi s-au așezat lîngă izvoare, bălți și ape curgătoare, cele mai noi au trebuit să recurgă la puțuri" [101], sens general al evoluției care, în linii esențiale, poate fi destul de ușor imaginat și la scara unei (foarte) mari arii geografice prezen-

---

[98] Georgeta Nițu, *Tipuri de „fîntîni" în cîteva sate din Mehedinți*, în „Historica" III, București, 1974, p. 255, 257, 260. În această zonă, fîntînile cu cumpănă, cu roată sau cu scripete se numesc *bunare* ; autoarea folosește în mod curent termenul *fîntînă* cu accepțiunea evoluției semantice extreme a cuvîntului din aria nord-vestică.

[99] Dumitru Irimieș, *Tipuri de fîntîni din Transilvania*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anul 1976", Cluj-Napoca, 1976, p. 140, 145, 147, 155—159 ; vezi observația din nota precedentă cu privire la utilizarea curentă de către autor a termenului *fîntînă*.

[100] În ceea ce privește importanța, într-o unitate geografică, a apelor pentru constituirea așezărilor și dispersarea lor ulterioară în funcție de sporul populației și de principalele ei ocupații, vezi, de exemplu, Pompiliu Poghirc, *Satul din Colinele Tutovei*, București, 1972 (în special p. 150—164).

[101] Marcu Botzan, *Apele în viața poporului român*, București, 1984, p. 149 ; cf. și I. R. Mircea, *Așezări în Cîmpia Dunării legate de sursele de apă potabilă*, în *Muzeul Satului. Anuar 1966*, p. 245—248.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

tînd diferențe nete în ceea ce privește nivelul la care se află pînza de apă freatică. Evoluția semantică din aria nord-vestică a lui *fîntînă* de la 'source, Quelle' la 'puits, Brunnen' (ultimul sens consolidat în special în zonele de cîmpie și podiș ale acestei arii) ilustrează procesul natural al adîncirii și amenajări „gropii" de lîngă un izvor: „groapa s-a putut adînci, consolida și proteja cu un acoperiș. De la această groapă, la săparea unui puț, la o distanță mai mare de sursă și mai aproape de așezare, nu este decît un pas" (Botzan, *op. cit.*, p. 149 : cf. și p. 157 : deși se susține că la originea excavării puțurilor stă experiența minerităului, „pentru puțurile obișnuite, de mică adîncime, era suficientă experiența captării unui izvor sub formă de fîntînă căptușită cu lemn sau piatră" ; autorul folosește termenul *fîntînă* cu sensul popular al acestui cuvînt din aria sud-estică a țării).

Pe plan lingvistic, explicarea ariei generalizate *fîntînă* 'puits, Brunnen' prin raportare la aceea care cunoaște, paralel, pe *fîntînă* 'source, Quelle' și *puț* pe baza considerării situației geografice este un corolar al apartenenței acestor cuvinte la categoria entopicelor.

3. Importanța *izolărilor lingvistice* și în ceea ce privește cercetarea entopicelor este pusă în lumină de interpretarea expresiei *a sări din lac în puț*, urmărind evoluția ei de la valoarea de constatare a unui fapt din realitate la aceea de metaforă, analiză ce dovedește că regionalismului *puț* îi corespunde și sensul regional 'băltoacă' al lui *lac*.

4. Factorul geografic (și implicațiile sale demografice, etnografice, economice etc.) își găsește, pentru cercetarea entopicelor (și a altor apelative), o primă expresie în distribuția teritorială a cuvintelor înregistrate pe hărți lingvistice. Dată fiind însă optica prin care sînt interpretate uneori rezultatele variabilei geografice pornind de la hărțile lingvistice, considerăm necesar să facem cîteva precizări (deși elementare) asupra acestei probleme. Cuvintele ce apar pe o hartă lingvistică reprezintă răspunsurile unor informatori din localitățile anchetate la un chestionar care cuprinde întrebări ce definesc diferite noțiuni pornind de la conținutul acestora *în limba literară*, numite prin *termenul literar* (care devine și titlul hărții). Astfel, ceea ce pune la dispoziție o hartă lingvistică, ca izvor de informare, reprezintă pluralitatea termenilor care în graiurile anchetate denumesc noțiunea urmărită (punctul de plecare este deci onomasiologic). Interpretarea acestui material nu se face așadar pornind de la titlul hărții (care uneori se dovedește mai mult sau mai puțin convențional), ci de la conținutul noțiunii descrise prin întrebare.

De aceea, dacă apreciem ca întemeiate observațiile lui Teodor Oancă privitoare la faptul că anumiți termeni, într-o zonă oarecare, denumesc noțiuni caracteristice acelei zone[102], ca reflex în diacronie al variabilei geografice, ne surprinde critica pe care autorul o face pe marginea f o r m u l ă r i i întrebărilor 1 639 și 1 640 din Chestionarul NALR în funcție de termenii *lac* și *baltă* („reținem, așadar că *lacul* e «întins și adînc», spre deosebire de *baltă*, care e mai mică și mai puțin adîncă, de vreme ce se formează și prin revăr-

[102] *Aspecte ale relației entopic — toponim...*, *loc. cit.* : „toponimicele formate cu aceste entopice reflectă sensul particular al acestora care, uneori, se găsesc în opoziție cu cel general" (p. 46) ; „entopicele discutate...prezintă sensuri proprii în această zonă, în funcție de caracteristicile locurilor..." (p. 50).

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

sarea apelor peste maluri"; *loc. cit.*, p. 48)[103], sublinierea așa-zisei c o n t r a d i c ț i i între aceste note și răspunsurile înregistrate în *sudul* Olteniei (dar nu și în partea de nord ; cf. I. 2.2.1.) și, în sfîrșit, clasificarea răspunsurilor înregistrate pe hărțile 331 și 332 din *NALR. Oltenia* în trei categorii : „la obiect", „unice" (observăm că pentru acest grup intervine de fapt și un alt criteriu de clasificare) și „inversate" (p. 50). Considerăm că *toate* răspunsurile înregistrate pe hărțile citate sînt „la obiect" (care este conținutul noțiunii a cărei denumire a fost urmărită), întrucît ele nu trebuie raportate la titlul hărții ; informatorii ignoră acest cuvînt cu valoare de reper, sub care este înscrisă întrebarea în Chestionar, după cum adesea ignoră și ceea ce se înțelege în alte arii lingvistice printr-un anumit termen (în cazul de față *lac* și *baltă*). Prin urmare, este cel puțin confuză concluzia că răspunsurile de pe aceste hărți ar dovedi că „imaginea pe care subiecții anchetați și-au format-o [?] despre *lac* și *baltă* [aparținînd cărui nivel al limbii ?] este strîns legată de ceea ce le oferă natura în spațiul familiar lor" (p. 50) ; de fapt, întrucît nu se pune problema unei selecții denominative în ordinea de idei a m o t i v ă r i i, informatorii din punctele anchetate în sudul Olteniei, pe baza trăsăturilor descrise de întrebările din Chestionar, au răspuns prin termenii *lac* sau *baltă* conform accepțiunilor moștenite de ei ale acestor cuvinte, accepțiuni recunoscute în formularea întrebărilor respective (și indiferent de ordinea în care acestea au fost puse).

Preocuparea lingvistului de a surprinde în nuanțele cele mai fine specificul graiului din fiecare localitate și din fiecare zonă, în special cînd este vorba de cuvinte polisemantice (aceasta fiind însăși rațiunea anchetei), este excelent ilustrată de confruntarea, pe o hartă semantică, a termenilor înregistrați pe baza întrebărilor 1639 și 1640 (a căror formulare nu a avut, după cum se poate ușor constata, urmări negative asupra proprietății răspunsurilor) pe hărțile 331 și 332 din *NALR. Oltenia*. Factorul cultural, concretizat în pătrunderea termenilor literari în graiuri, respectiv în preluarea unor sensuri ale limbii literare în utilizarea cuvintelor care în graiurile populare au alte accepțiuni (aspecte relevate în legătură cu termenul *fîntînă* în graiurile din Oltenia și Muntenia) constituie obiectul unui *alt nivel* al analizei.

5. Semnificațiile cuvintelor *baltă* — *lac* și *fîntînă* (— *puț*) în graiurile populare românești, care prezintă distribuții complementare ce pot fi puse în relație cu existența, pe teritoriul lingvistic dacoromân, a două (sub)dialecte, unul sudic și altul nordic, constituie argumente în favoarea unității de ordin structural a vocabularului limbii române. Pentru studiul entopicelor în graiurile populare, considerarea *variabilei geografice* reprezintă o aplicare a metodei de cercetare *Wörter und Sachen*.

---

[103] Critică la care subscrie Valentin Țurlan, *op. cit.*, p. 77 : „... subiecții anchetați deosebesc „balta" de „lac" prin caracteristici locale ale reliefului, care uneori sînt altele decît determinările cuprinse în întrebările directe [?] formulate pentru realizarea atlaselor și, am zice, decît cele aflate în definițiile date de dicționare, chiar de către cele mai exigente". Cît despre criticile făcute dicționarelor, și ele lucrări perfectibile în timp mai ales sub anumite aspecte, acestea sînt îndreptățite atunci cînd se referă la insuficiențe de ordin bibliografic sau la deficiențele de informare și interpretare în limitele materialului de fapte avut la dispoziție și, desigur, nu la posibilitățile ce le oferă cercetările speciale ulterioare.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

LE RÔLE DE LA VARIABLE GÉOGRAPHIQUE : LE „LAC" PRÈS DU PUITS

RÉSUMÉ

À partir de l'expression idiomatique *a sări din lac în puț* (textuellement „sauter du lac dans le puits" pour exprimer l'idée de „tomber de mal en pis"), enregistrée chez les écrivains de provenance valaque comme Iordache Golescu, Anton Pann, Petre Ispirescu, Zaharia Stancu, l'auteur précise le sens régional 'flaque (d'eau)' du mot roumain *lac* (<lat. *lacus*) et démontre l'appartenance de *puț* (<lat. *puteus*) à l'usage courant des parlers populaires de la zone sud de la Roumanie. La recherche se fonde sur l'analyse parallèle des mots *lac* et *baltă* (le dernier probablement d'origine autochtone) qui nomment une eau stagnante de diverses dimensions, d'une part, et des mots *puț* et *fîntînă* (< lat. [aqua] *fontana*), comme dénominations pour diverses sources d'eau potable, d'autre part. Ces mots ont été étudiés d'après des textes représentatifs de la seconde moitié du XVIIIe et de la première moitié du XIXe siècles (des chroniques, des documents sur la propriété foncière, des manuels de géographie, des oeuvres littéraires et des dictionnaires) et, en ce qui concerne les parlers populaires, d'après les résultats des enquêtes pour l'*Atlas linguistique roumain II* (enregistrements d'entre 1929 et 1938) et pour *Le Nouvel Atlas linguistique roumain, par régions* (enquêtes des décennies 7 — 8 du XXe siècle).

Les principales conclusions résultant de la recherche sur l'histoire et l'évolution sémantique des mots *baltă, lac, fîntînă* et *puț* pour les parlers populaires roumains et pour le niveau littéraire de la langue sont les suivantes :

1. Dans la région sud-est de la Roumanie, ayant comme dominante géographique le fleuve Danube, on a conservé le mot *baltă* (qu'on retrouve aussi dans d'autres langues de la presqu'île Balcanique, le dalmate, l'albanais, le néo-grec, le serbe, le croate, le bulgare, provenant du substrat illyrien et thrace) pour nommer 'la plus grande (surface d') eau stagnante', les grandes mares caractéristiques au bassin inférieur du Danube. À cette région appartient aussi le développement sémantique du mot *baltă* vers 'zone de mares, schorres et marécages, boisé; pâturage dans cette zone', notion d'une grande importance pour les mouvements saisonniers des bergers transylvains des Carpates Méridionaux dans le processus de la transhumance.

Dans cette région *lac* a le sens spécial de 'flaque (d'eau)', pendant que dans les Carpates Méridionaux le mot a conservé la signification d'étyma latin, nommant les lacs alpestres. Pour la plupart de la Roumanie, la partie nord en premier lieu, dont la réalité désignée par ce mot n'a pas représenté une notion d'importance géographique, *lac* a été remplacé par des emprunts d'origine hongroise (*tău*, notamment en Transylvanie, *heleșteu*) et slave (*iezer, iaz, rîmnic*, etc.), pendant que *baltă* s'est spécialisé avec le sens 'eau stagnante de petites dimensions, flaque (d'eau)'.

C'est à la préoccupation des géographes concernant la propriété de leurs termes techniques, à la terminologie scientifique du XIXe siècle qu'on doit la sélection du mot *lac* par la langue littéraire pour désigner 'la plus grande (surface d') eau stagnante', acception devenue courante par l'intermédiaire de l'école.

2. La signification 'source, Quelle' de *fîntînă*, qu'on trouve dès les premiers écrits en roumain (v. aussi les sens originaires, étymologiques, du français *fontaine* et de l'italien *fontana*) subsiste dans des textes diverses appartenant à la Valachie jusqu'au milieu du XIXe siècle. Les enquêtes récentes pour les atlas linguistiques roumains régionaux prouvent l'emploi de *fîntînă* avec cette signification dans les parlers populaires de la zone de collines du sud des Carpates Méridionaux de l'Oltenie et aussi dans les parlers de la Valachie et de la région montagneuse du sud de la Moldavie.

Les aires-témoins limitrophes sont à considérer pour expliquer le statut de *fîntînă* dans toute la partie nord de la Roumanie, gardant la signification 'source, Quelle' dans la toponymie : *Fîntîna* (suivi de diverses déterminations), *Fîntînele, Fîntînița*, etc., fait explicable vue l'existence dans les noyaux montagneux de cette zone de nombreuses sources d'eau (potable) de surface, exemptant les peuplades y séjournant de creuser des puits, comme pratique courante. Par conséquence, au fur et à mesure que la population s'est répandue et définitivement établie dans les zones de plateaux et de plaines environnantes, *fîntînă* a nommé, aussi, 'l'excavation spécialement aménagée pour l'approvisionnement en eau potable, puits'. *Fîntînă* 'puits, Brunnen' caractérise toute la partie nord de la Roumanie (les provinces Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina, les parties septentrionales de Transilvania et de Moldova). Tandis que jusqu'en 1835 un manuel de géographie paru à Bucarest atteste *fîntînă de păcură* (*păcură* < lat. *picăla*) 'gisement de naphte', dans des documents de Moldavie écrits entre 1642 et 1709 on trouve le même syntagme pour 'puits pétrolifère, exploitation de pétrole'.

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)

L'aire linguistique septentrionale, correspondant au (sous)dialecte de cette grande zone du dacoroumain, a imposé *fîntînă* 'puits, Brunnen' dans la langue littéraire, compte tenu du fait que l'on a utilisé depuis longtemps des emprunts comme *izvor*, *șipot* (d'origine slave) et puis *cișmea* 'source d'eau aménagée' (d'origine turque), etc. pour 'source, Quelle'.

Les parlers de la partie sud-est de la Roumanie (notamment la Valachie et le sud de la Moldavie), zone de plaine ou de plateaux bas où la nappe d'eau phréatique se trouve en profondeur, connaissent comme terme usuel le mot *puț* 'puits, Brunnen', qui, d'après les premiers textes roumains, appartient à la vieille langue roumaine littéraire (les premières traductions des livres de culte chrétien). Depuis la fin du XIXe siècle, *puț* a regagné son importance et même renforcé sa position dans le vocabulaire du roumain écrit et parlé par l'intermédiaire de la terminologie de l'exploitation du pétrole et des mines (*puțul sondei*, ~ *minei*), dont le français *puits* et l'italien *pozzo* en tant que termes techniques sont par ailleurs à prendre en considération dans le cadre général de l'influence du français et de l'italien en ce qui concerne l'aspect moderne de la langue roumaine littéraire.

3. Ayant comme point de départ l'aire méridionale *puț* — *lac* 'flaque (d'eau)' (~ près du puits, nommée *balta de lîngă fîntînă* dans les parlers du nord), l'expression idiomatique *a sări din lac în puț*, dont l'évolution a été analisée à partir de la valeur initiale de constatation d'un fait concret jusqu'à son utilisation métaphorique, témoigne de ces emplois régionaux et met en lumière l'importance des *isolations linguistiques* pour la recherche des termes désignant aussi les détails du sol.

L'esquisse historique sur les mots roumains *baltă* — *lac* et *puț* — *fîntînă* souligne l'impératif de considérer la *variable géographique*, comme application de la méthode *Wörter und Sachen*, pour l'interprétation des résultats des enquêtes linguistiques dans le domaine de la toponymie ; c'est un problème que l'auteur a abordé dans l'analyse des termes *munte* 'montagne' et *măgură* 'hauteur (boisée) dans la montagne ou isolée' pour les parlers du sud de la Moldavie (voir l'article cité ci-dessus, la note 2).

Centrul de Lingvistică. Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu, nr. 2

BDD-A1404 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:07 UTC)